

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PARLAMENT SEÇKİLƏRİ
6 NOYABR 2005

**ATƏT/DTİHB Seçkiləri Müşahidə Missiyası
Yekun Hesabat**

Varşava
1 fevral 2006

MÜNDƏRİCAT

I.	İCRAÇI XÜLASƏ.....	1
II.	GİRİŞ VƏ TƏŞƏKKÜRLƏR.....	3
III.	SIYASI VƏZİYYƏT HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT.....	4
IV.	QANUNVERİCİLİK BAZASI.....	4
V.	SEÇKİLƏRİN İDARƏ OLUNMASI.....	6
VI.	NAMİZƏDLƏRİN QEYDİYYATI.....	8
VII.	TƏVİQAT	10
A.	TƏŞVİQAT MÜHİTİ	10
B.	HAKİMİYYƏT ORQANLARININ MÜDAXİLƏSİ	10
C.	SƏRBƏST TOPLAŞMAQ AZADLIĞI	11
VIII.	MEDIYA	13
A.	ÜMUMİ MƏLİMAT	13
B.	MEDİYA ÜÇÜN HÜQUQI BAZA	13
C.	MEDIYA MONITORINQ	14
D.	MEDIYA AZADLIĞI.....	15
IX.	SEÇKİ GÜNÜNƏ QƏDƏR OLAN ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR.....	16
X.	QADINLARIN İŞTİRAKİ	17
XI.	AZLIQLARIN İŞTİRAKİ.....	17
XII.	PARTİYA MƏNSUBİYYƏTİ OLМАYAN YERLİ MÜŞAHİDƏCİLƏR.....	18
XIII.	SEÇKİ GÜNÜ.....	18
A.	SƏSVERMƏ.....	18
B.	SƏSLƏRİN SAYILMASI.....	20
C.	NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ	20
XIV.	SEÇKİLƏRİN NƏTİCƏLƏRİNİN ELAN EDİLMƏSİ VƏ SEÇKİDƏN SONRAKİ HADİSƏLƏR	21
XV.	SEÇKİ GÜNÜNDƏN SONRA ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR	22
A.	ŞİKAYƏTLƏR ÜZRƏ MSK TƏRƏFİNDƏN ÇIXARILAN QƏRARLAR	22
B.	APPELYASIYA MƏHKƏMƏSİ VƏ ALİ MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN MÜRACİƏTLƏRƏ BAXILMASI	23
XVI.	TÖVSİYYƏLƏR	24
A.	İCRA HAKİMİYYƏTİ	24
B.	HÜQUQI BAZA.....	24
C.	SEÇKİNİN İDARƏ OLUNMASI.....	25
D.	TƏŞVİQAT	26
E.	MEDIYA	26
F.	QADINLARIN İŞTİRAKİ	27
ƏLAVƏ 1:	RƏSMİ NƏTİCƏLƏRİN XÜLASƏSİ.....	28
ATƏT/DTİHB HAQQINDA	29	

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PARLAMENT SEÇKİLƏRİ
6 NOYABR 2005

ATƏT/DTİHB Seçkiləri Müşahidə Missiyası
Yekun Hesabat¹

I. İCRAÇI XÜLASƏ

Azərbaycan Hökumətinin dəvətinə cavab olaraq ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ATƏT/DTİHB) Azərbaycanın Parlamenti - Milli Məclisə 6 noyabr 2005-ci il tarixdə keçiriləcək seçkiləri müşahidə etmək üçün özünün Seçkiləri Müşahidə Missiyasını 5 sentyabr tarixdə qurmuşdur. Parlament seçkiləri ölkənin qanunvericiliyinə, 1990-ci il ATƏT-in Kopenhagen Sənədində və demokratik seçkilər üçün digər beynəlxalq standartlara uyğunluğuna görə qiymətləndilmişdir.

Seçkiqabağı müddət ərzində xüsusən namizədlərin ayrıseçkilik olmadan qeydiyyata alınması və bununla da bir çox dairələrdə rəqabətli seçkilərin keçirilməsinə və seçicilərin geniş seçim etməsinə imkan yaradılmasının təmin edilməsi ilə bağlı bəzi təkmilləşdirmələr olsa da, yerli icra hakimiyyətlərinin seçkilərə müdaxiləsi, kütləvi informasiya vasitələrinin hazırkı millət vəkillərinin xeyrinə təbliğat aparması bütün namizədlərə bərabər şəraitin yaradılmasının təmin edilməməsi ilə nəticələndi. Səsvermə ümumilikdə sakit keçdi; lakin, seçki günü olan proses səslərin sayılması və xüsusilə səslərin cədvəlləşdiriliməsi zamanı getdikcə pisləşməyə başladı.

Prezidentin iki sərəncamı ilə seçki prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün konkret tədbirlər müəyyən edildi; lakin, siyasi iradənin bu cür ifadə olunması dövlət icra hakimiyyəti orqanlarının onları ciddi tədbirlər kimi həyata keçirə bilməməsi və ya keçirmək istəməməsi ilə heçə endirildi. Sonda, yerli icra hakimiyyətləri kifayət qədər məsuliyyət daşılamamış və Prezidentin fermanları və əsas qanunvericiliyə tam əməl etməmişlər. Onlar sərbəst toplaşmaq azadlığını məhdudlaşdırımağa, eləcə də bəzi namizədlər və onların tərəfdarlarına hədə-qorxu gəlmək və həbs etməyə davam etmişlər. Seçki orqanlarının seçki prosesinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər görməsinə baxmayaraq, seçici siyahılarının təkmilləşdirilməsi və hərbi hissələrdə səsvermə qaydalarının qanuna uyğun şəkildə tətbiq olunması üçün əlavə səylər tələb olunur.

Şikayət və müraciətlərə baxılması prosesi çatışmazlıqların müvafiq şəkildə aradan qaldırılmasını nə seçki günündən əvvəl, nə də seçki günündən sonra təmin etmədi. Məsələn, qanuna zidd olaraq seçki prosesinə müdaxilə etmiş yerli icra orqanlarına qarşı çox az effektiv tədbirlər görülmüşdü.

Seçkiqabağı müddət ərzində aşağıdakı müsbət irəliləyişlər qeyd olunmuşdur:

- namizədlərin ayrıseçkilik olmadan qeydiyyata alınması və bunula da bir çox dairələrdə rəqabətli seçkilərin keçirilməsinə və seçicilərin geniş seçim etməsinə imkan yaradıldı;
- Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) texniki hazırlıqlar üçün müəyyən edilmiş son müddətlərə qədər əsasən bu işləri başa çatdırmış, müntəzəm və açıq iclaslar keçirdi;
- MSK KIV vasitəsilə geniş seçici maarifləndirilməsi kampaniyası həyata keçirdi;
- Uzun sürən tövsiyələrdən sonra MSK ictimaiyyətin etimadını yaranan bir tədbir kimi barmaqlara gözə görünməyən mürəkkəb vurulmasını tətbiq etdi, həmçinin bu qərar çox gec qəbul edildi;

¹ Bu Hesabatın Azərbaycan versiyası vardır, lakin ingilis versiyası yeganə rəsmi versiya olaraq qalır

- Bir sıra seçki komissiyaları şəffaf və kollegial surətdə fəaliyyət göstərdilər və qanun pozuntularına görə az sayda namizədlərə və rəsmi şəxslərə xəbərdarlıq edildi;
- Seçici vəsiqələri ilə qarışdırılmamaq şərtilə, seçicilərin çoxuna yeni milli şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi alqışlanan irəliləyiş olması ilə yanaşı gələcək seçkilərdə seçicilərin qeydiyyata alınmasına müsbət təsir göstərə bilər;
- Namizədlər seçicilərlə bir sıra mitinqlər və görüşlər keçirməyə müvəffəq oldular, baxmayaraq ki, müxalifətin bir çox nümayiş və görüşlərinə hakimiyyət tərəfindən məhdudiyyətlər qoyuldu və ya onların qarşısı alındı;
- Dövlət kütłəvi informasiya vasitələrində pulsuz efir vaxtının verilməsi və televiziya debatlarının keçirilməsi ilə bağlı qanunun müddəalarına hörmət edilməsi ümumiyyətlə namizədlərə öz fikirlərini seçicilərə çatdırmağa imkan verdi;
- Seçkilərədək ictimai televiziya yaradıldı, lakin bu informasiya vasitəsi seçkiqabağı kampanianın işıqlandırılmasında qərəzli mövqe nümayiş etdirdi;
- Maliyyələşdirilməsinin 30 faizindən çoxu xarici mənbələrdən olan QHT-lərin seçkiləri müşahidə etməsinə icazə verməyən müddəanın uzun sürət tövsiyələrdən sonra ləğv edilməsi alqışlanan bir addım olmasına baxmayaraq, bu addım bu seçkilərdə tətbiq edilmək üçün çox gec atılmışdı.

Lakin, seçki prosesi aşağıdakı bir sıra çatışmazlıqları üzə çıxardı:

- Yerli icra orqanları tez-tez seçkiqabağı təşviqata müdaxilə edirdilər, tərəfsiz fəaliyyət göstərə bilmirdilər və onlar bir çoxları tərəfindən yalnız iqtidaryönlü namizədlərə xidmət edən tərəf kimi qiymətləndirilmiş və bununla da qanunun alılıyinə etimadın azalmasına səbəb olmuşdular;
- Yerli icra orqanları müxalifə partiyalarının mitinqlər keçirməsinə qeyri-müvafiq məhdudiyyətlər qoymuş və bir neçə hallarda polis icazəsiz mitinqlərin dağıdılması üçün həddən artıq güc tətbiq etmişdi;
- Seçki komissiyalarının tərkibi iqtidar namizədlərinin xeyrinə idi və bu, seçki orqanlarının bitərəf fəaliyyətinə olan etimadı azaldırdı;
- Təşviqat kampaniyası ilə bağlı müddəaların məhdudlaşdırıcı səpkidə təfsir edilməsi və müstəqil televiziya kanalına olan təzyiqlər seçicilərin müxtəlif məlumatlar almaq imkanını məhdudlaşdırırdı;
- Dairələrin 30 faizindən çoxunda hər dairəyə düşən seçicilərin maksimum sayı ilə bağlı hüquq normalarından kənara çıxmalar baş vermişdi;
- Qadınların seçki prosesində iştirak etməsi məhdud olaraq qalmışdı.

Müşahidələr aparılmış seçki məntəqələrinin 13 faizində müşahidəçilər səsverməni mənfi şəkildə qiymətləndirmişdilər və sistematik problemlər və/və ya pozuntular qeydə almışdilar. Seçicilərin seçiminə təsir etmək, prosesə icazəsiz şəxslərin müdaxiləsi və qutuya bülletenlərin topa halında atılması halları müşahidə edilmişdi. Namizədlərin çoxlu sayıda nümayəndələrinin və heç bir partiya üzvü olmayan yerli müşahidəçilərin məntəqələrdə olması ilə yanaşı, namizədlərin nümayəndələrinin və məntəqə seçki komissiyalarının (MnSK) üzvlərinin məntəqələrdən əsassız olaraq kənarlaşdırılması halları var idi.

Seçki məntəqələrində səslərin sayılması zamanı (səslərin sayılmasının müşahidə edildiyi məntəqələrin 41 faizində) və nəticələrin dairə seçki komissiyalarında (DSK) cədvəlləşdirilməsi zamanı (müşahidələr aparılmış DSK-ların 34 faizində) geniş çeşiddə ciddi pozuntular müşahidə olunmuşdu. Bəzi MnSK-larda yekun protokollarda saxtakarlıqlar edilmiş və ya onlar mürəkkəbli qələmlər əvəzinə karandaşla doldurulmuş və bəzi DSK-lar nəticələri saxtalaşdırılmış protokolları qəbul etmişdilər. Bəzi hallarda, icazəsiz şəxslər səslərin sayılması və cədvəlləşdirilməsinə müdaxilə etmiş və müşahidəçilərə hədə-qorxu gəlmışdilər. Məntəqələrdə doldurulmuş yekun protokolların müvafiq yerlərdən asılmaması hallarına tez-tez təsadüf edilmişdi və MSK seçki gecəsi məntəqələrin nəticələrini özünün internet səhifəsində ictimai nəzarət üçün yerləşdirmədi. MSK seçki günü və seçkidən sonra daxil olmuş 1,000-dən çox şikayətə şəffaf və çevik şəkildə baxmadı. 23 noyabr tarixdə, MSK bütün baxılmamış şikayetlər üzrə qərar qəbul etmədən özünün yekun protokolunu hazırladı. Seçki sonrası

müraciat və şikayətlər üzrə məhkəmə dinləmələrinin müşahidəsi göstərdi ki, prosessual və aşkar dəlillərə əsaslanmış qaydalara geniş miqyasda əməl edilməmişdi. 125 dairədən 10-da seçkilərin nəticələri MSK tərəfindən ləğv edildi və Konstitusiya Məhkəməsi həmin dairələrdə Təkrar Seçkilərin keçirilməsini 13 may 2006-cı il tarixə təyin etdi.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda 6 noyabr parlament seçkiləri ATƏT-in bir sıra öhdəliklərinə və demokratik seçkilər üzrə digər beynəlxalq standartlara cavab vermədi. Azərbaycan hakimiyyəti özünün 1990 Kopenhagen Sənədi ilə bağlı götürdüyü öhdəlikləri, xüsusən seçki ilə bağlı 7.3, 7.4, 7.5, 7.6 və 7.8 öhdəliklərini, və 7.7 öhdəliyini tam yerinə yetirmədi. Bundan əlavə, buna aid olan və dövlət rəsmilərinin qanuna uyğun şəkildə hərəkət etməsini ehtiva edən 5.3 öhdəliyinə və şikayət və müraciətlər prosesi ilə bağlı 5.10 və 5.11 öhdəliklərə tam əməl olunmadı.²

Bu hesabatda Azərbaycan Respublikasında seçkilərin keçirilməsində təkmilləşdirmələr ilə bağlı bir sıra tövsiyələr verilir. ATƏT/DTİHB Azərbaycan hakimiyyətinə və vətəndaş cəmiyyətinə ATƏT-in Öhdəliklərinə uyğun olaraq seçki keçirilməsi yolunda göstərdikləri səylərə gələcəkdə də dəstək verməyə hazırlıdır.

II. GİRİŞ VƏ TƏŞƏKKÜRLƏR

ATƏT/DTİHB-in Azərbaycandakı Seçkiləri Müşahidə Missiyası 5 sentyabr 2005-ci il tarixdə qurulmuşdu. Missiyaya səfir Geert-Hinrix Ahrens başçılıq edirdi və o, Bakıda yerləşən və 18 üzvlük əsas komandanın, eləcə də ölkə üzrə 13 nöqtədə yerləşmiş 30 uzunmüddətli müşahidəçilərdən ibarət idi.

SMM-in qurulmasından əvvəl, ATƏT/DTİHB Ehtiyacların Qiymətləndirilməsi Missiyasını qurdı və bundan sonra həmin missiyanın gəldiyi qənaətlər əsasında hesabat dərc etdi. Müşahidə müddətində SMM üç ilkin hesabat dərc etdi və müvafiq orqanlarla ilkin hesabatda qaldırılmış məsələləri müzakirə etmək imkanı əldə etdi.³

6 noyabr tarixdə seçki günü prosedurlarını müşahidə etmək üçün ATƏT/DTİHB SMM-na 617 qısamüddətli müşahidəçi, o cümlədən ATƏT-in Parlament Assambleyasının 62 nümayəndəsi qoşuldu. Bundan əlavə, Avropa Şurası Parlament Assambleyasından (AŞPA) 51 nümayəndə, Avropa Parlamentindən 12 nümayəndə və NATO Parlament Assambleyasından (NATO PA) 11 nümayəndə var idi. Butun bu nümayəndələr Azərbaycan hakimiyyətindən müvafiq dəvət almışdır və Seçkiləri Beynəlxalq Müşahidə Missiyası (SBMM) çərçivəsində birgə səylər göstərirdilər. Ümumilikdə, ATƏT iştirakçı dövlətlərindən 42 müşahidəçi var idi. SBMM ölkə üzrə ümumi sayı 5,053 olan məntəqələrin 2,600-dan çoxu barədə hesabatlar verdi və bir dairədən başqa bütün dairələri əhatə edə bildi. SBMM özünün Qənaət və Nəticələri əsasında İlkin Bəyanatını 7 noyabr 2005-ci il tarixdə verdi.

Cənab Alsi Hastinqz, ATƏT PA-nın nümayəndə heyətinin başçısı, ATƏT-in Hazırkı Sədri tərəfindən təyin olunmuş Xüsusi Koordinator vəzifəsini yerinə yetirir və qısamüddətli müşahidəçilərə başçılıq edirdi. Cənab Leo Platvoet AŞPA nümayəndə heyətinə, cənab Maykl Kləphəm NATO PA nümayəndə heyətinə və xanım Mari Anna Isler-Beguin Avropa Parlamentinin nümayəndə heyətinə başçılıq edirdi.

Seçkidən sonrakı dövrə SMM seçki nəticələrinin dərc edilməsini və seçki günü və seçki günündən sonra MSK və məhkəmələrə təqdim edilmiş şikayətlərə və müraciətlərə baxılmasını müşahidə etmək üçün Azərbaycanda az sayılı ekspert qrupu şəklində qaldı.

² ATƏT-in İnsan Ölçüsü Öhdəlikləri, Cild 2, Səh. 67, ATƏM-in İnsan Ölçüsü üzrə Konfransının Kopenhagen Yığıncağının Sənədi, Kopenhagen 1990

³ İstinad edilmiş bütün sənədləri www.osce.org/odihr-elections/15649.html internet ünvanında tapa bilərsiniz

ATƏT/DTİHB Xarici İşlər Nazirliyi və Mərkəzi Seçki Komissiyası, eləcə də digər dövlət orqanlarına, ATƏT-in Bakı ofisinə, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına, beynəlxalq təşkilatlara və ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin ölkədəki səfirliklərinə missiyanın fəaliyyəti dövründə göstərdikləri əməkdaşlıqla görə öz minnətdarlığını bildirmək istərdi.

III. SİYASİ VƏZİYYƏT HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

Azərbaycan güclü Prezident sisteminə malik olan bir respublikadır. Geniş icraedici hakimiyyət Prezidentin əlindədir. O, nazirləri, mərkəzi və yerli icra hakimiyyətlərini təyin edir və bu rəsmilərin hamısı onun qarşısında məsuliyyət daşıyır. Azərbaycanın Milli Məclisi (Parlament) hökumətin fəaliyyətinə nəzarət həyata keçirmir. Konstitusiyaya görə Parlament hər beş ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü seçilir.

6 noyabr 2005-ci il Azərbaycanın Milli Məclisinə seçkilər Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdiyindən sonra keçirilən üçüncü, lakin Parlament seçkilərinin proporsional siyahılar üzrə keçirilməsi komponentini ləğv etmiş 2002-ci il Konstitusiya dəyişikliklərdən sonra keçirilən birinci parlament seçkiləri idi. Hal-hazırda Parlamentdə 125 deputat yerinin hamısı bir-mandatlı dairələrdən və bir roundda keçirilən səsvermə ilə seçilir.

MSK 6 Noyabr seçkilərində 48 siyasi partiya və blok qeydiyyata aldı. Hal-hazırda Prezident İlham Əliyevin sədrlik etdiyi Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) 1993-cü ildən hökumətdə dominant mövqe tutmaqdadır. Müxalifət tərəfdən iki əsas blok var idi: Milli Birlik Hərəkatı, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası, Azərbaycan Naminə Vətəndaş Forumu, Azərbaycan Sosial-Demokrat Partiyası, eləcə də digər siyasi partiyalar və QHT-lər tərəfindən yaradılmış “Yeni Siyasət” (YeS) bloku və Müsavat, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP) və Azərbaycan Demokrat Partiyası (ADP) tərəfindən yaradılmış “Azadlıq” bloku. 60 dairədən çoxunda namizədlərini irəli sürmüş digər siyasi partiya Azərbaycan Liberal Partiyası idi.⁴

Seçkilər Ermənistanla hələ də davam edən münaqişə və Azərbaycan torpaqlarının təqribən 20 faizinin işgal olunduğu bir şəraitdə keçirildi. Bu vəziyyət böyük sayda məcburi köçküün – Azərbaycan hakimiyyət orqanlarının dediyinə görə təqribən 800,000 nəfər – olmasına və seçimlərin idarə olunması üçün əlavə çətinliklərə gətirib çıxardı.

ATƏT/DTİHB BMT ilə birgə müşahidə etdiyi 1995-ci il Parlament seçimlərindən və referendumdan başlayaraq Azərbaycanda bir neçə müxtəlif seçimləri müşahidə etmişdir. 2000-ci ildə, ATƏT/DTİHB ATƏT-in Parlament Assambleyası və AŞPA ilə birgə Parlament seçimlərini müşahidə etdi. ATƏT/DTİHB digər beynəlxalq təsisatlarla əməkdaşlıqda həmçinin 1998 və 2003 president seçimlərini müşahidə etmişdi. Müşahidəçilər əvvəlki seçimlərdə məhdud sayda təkmilləşdirmələrin olmasını qeyd etdikləri üçün onlar Azərbaycandakı seçimlərin ATƏT-in Öhdəlikləri və demokratik seçimlər üzrə digər beynəlxalq standartlara əsasən keçirildiyini söyləmək mövqeyində olmamışdır.

IV. QANUNVERİCİLİK BAZASI

Qanunvericilik bazasına 1995-ci ildə qəbul edilmiş və 2002-ci ildə dəyişiklik edilmiş Konstitusiya, vahid Seçki Məcəlləsi, Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı haqqında Qanun, Televiziya və Radio Yayımı haqqında Qanun və digər qanunvericilik sənədləri daxildir. Vahid Seçki Məcəlləsi 27 may 2003-cü il tarixdə qəbul edilmişdir. O zaman bu qanun ATƏT/DTİHB və Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası tərəfindən beynəlxalq standartlara bir çox hallarda cavab verən, lakin əhəmiyyətli

⁴ Seçki Məcəlləsinə görə, 60 dairədən çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalar və siyasi partiyalar bloku dövlət KİV-lərində pulsuz efir vaxtı və nəşrlərdə pulsuz yer almaq hüququna malikdirlər

çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün əlavə dəyişikliklərə ehtiyacı olan bir qanun kimi qiymətləndirilmişdi.⁵

2004-cü ilin iyun ayında 2003-cü il Prezident seçkilərinin nəticələri üzrə ATƏT/DTİHB-in Yekun Hesabatı və Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər layihəsinin əvvəlki qiymətləndirilməsi əsasında seçki prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün yeni Birgə Tövsiyələr toplusu irəli sürüldü.⁶ 26 iyun 2005-ci il tarixdə Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər edildi, lakin əsas etibarilə dəyişikliklər texniki xarakter daşıyırırdı və ümumilikdə ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyasının əvvəlki Birgə Tövsiyələri nəzərə alınmamışdı.⁷

Seçki Məcəlləsinin müsbət cəhətləri aşağıdakılardır:

- Namizədlərin qeydə alınması üçün təkmilləşdirilmiş müddəalar;
- Bütün səviyyədə olan seçki komissiyalarının müstəqil olması barədə tələblər;
- Vəzifəli şəxslərin və prosesin digər iştirakçılarının təfsilatlı hüquq və məsuliyyətləri;
- Artırılmış şəffaflıq, xüsusən proses zamanı müşahidəçilərin seçki komissiyalarının işini müşahidə etmə imkanları ilə bağlı.

Lakin, əvvəlki tövsiyələrdə müəyyən edildiyi kimi qanunvericilik bazasında bir sıra çatışmazlıqlar vardır ki, onlar 6 noyabr seçkilərinin keçirilməsinə mənfi təsir göstərdi:

- Seçki komissiyalarının keçid tərkibi problematik məsələ olaraq qalmışdır, belə ki, bu tərkib hakimiyyətdə olan iqtidarın xeyrinədir və seçki orqanlarının müstəqilliyyinə olan etimada zərbə vurur;
- Bir neçə dəfə səsvermənin qarşısının alınması üçün Seçki Məcəlləsinin seçici vəsiqələrindən istifadə edilməsi ilə bağlı müddəası o zaman effektiv ola bilərdi ki, onların paylanmasından ciddi nəzarət və cavabdehlik təmin olunsun, lakin bu tədbirlər görülməmişdi (Seçkilərin İdarə Olunması bölüməsinə bax, Bölmə V).
- Seçki Məcəlləsinin şikayətlərlə bağlı müddəaları birmənalı deyildir, onlar prosessual müxtəlifliklərə imkan yaradır, belə ki, namizədlər və siyasi partiyaların şikayətlərinin ilkin olaraq hara təqdim edilməsi dəqiq göstərilməmişdir.
- Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı haqqında Qanun praktikada icra orqanlarına seçki ilə bağlı mitinqlər və təşviqat tədbirlərini öz ixtiyarı ilə məhdudlaşdırmaq və qadağan etmək üçün geniş imkan yaratdı. Bərabər şəraitin yaradılması ilə bağlı qanuni icbari tələblərin olmasına baxmayaraq, müstəqil və müxalifətdən olan namizədlər seçkiqabağı təşviqat kampaniyası zamanı kifayət qədər əlverişsiz vəziyyətdə idilər.

Seçki ilə bağlı qanunvericiliyə əlavə olaraq, Prezident seçki praktikası ilə bağlı iki fərman verdi.⁸ 11 may 2005-ci il tarixdə, Prezident *Seçki Praktikasının Təkmilləşdirilməsi haqqında* fərman verdi. Bu fərmanda o, “seçki sahəsində səhvlər və çatışmazlıqları” etiraf etdi və qeyri-peşəkar rəsmi şəxsləri və seçki komissiya üzvlərini və ümumiyyətlə “post-sovet mentalitetini” tənqid etdi. Bu sənəddə, Prezident həmçinin demokratik seçkilərin keçirilməsi prinsiplərini on bir bənddə yenidən ifadə etdi və bu prinsiplər bütün aidiyyəti olan şəxslərin əməl etməsinə göstəriş verdi.

⁵ Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin Birgə Yekun Qiymətləndirilməsi , CDL 2003(54), sentyabr 2003, ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyası, www.osce.org/odihr-elections/13447.html

⁶ Azərbaycan Respublikası Seçki Qanunu və Seçkilərin İdarəolunması üzrə Birgə Tövsiyyələrə bax (CDL-AD(2004)016rev), 1 iyun 2004-cü il, Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB tərəfindən, www.osce.org/odihr-elections/13447.html

⁷ Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər barədə Yekun Rəyə bax, CDL-AD (2005) 029, 25 oktyabr 2005-ci il, Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB tərəfindən, www.osce.org/odihr-elections/13447.html

⁸ Prezidentin Fərmanları Konstitusiyaya görə normativ aktlardır və bütün vətəndaşlar üçün icbarıdır

25 oktyabr 2005-ci il tarixdə Prezidentin *Seçkilərin Hazırlanması və Keçirilməsi üçün Təxirəsalınmaz Tədbirlər haqqında* daha bir fərmani məcəllənin pozulması hallarını, seçici vəsiqələrinin paylanması və sərbəst toplaşmaq azadlığının təmin edilməsində olan problemləri, icra orqanlarının seçki prosesinə qeyri-qanuni müdaxiləsini və inzibati resurslardan qeyri-müvafiq istifadə olunmasını etiraf etdi.

25 oktyabr tarixli fərmanda həm də maliyyələşdirilməsinin 30 faizindən çoxunun xarici mənbələrdən olan QHT-lərin seçkiləri müşahidə etməsinə icazə verməyən müddəən aradan qaldırılması; bir neçə dəfə səs vermənin qarşısını almaq üçün MSK-nın barmaqlara gözə görünməyən mürəkkəb vurulmasını təmin etməsi; MSK-nın şikayətlərə baxılmasında prosedurları ilə bağlı qaydalar hazırlanması və qanun pozuntusuna yol vermiş namizədlərlə bağlı daha müvafiq qərarlar qəbul etməsi, o cümlədən Baş Prokurorluq ilə əməkdaşlıqda inzibati və cinayət sanksiyaları tətbiq etməsi; və mərkəzi və yerli icra orqanlarının sərbəst toplaşmaq azadlığı üçün bərabər şərait yaratması tələbləri əks olundu.

Ümumilikdə, 25 oktyabr fərmanındaki bəzi tədbirlərin icrası, xüsusən belə gec mərhələdə, seçkiqabağı prosesə və seçki günü səsverməyə və səslərin cədvəlləşdirilməsinə çox məhdud təsir göstərdi.

28 oktyabr tarixdə Parlament İctimai Birliklər və Fondlar haqqında Qanuna dəyişiklikləri qəbul etdi və yerli müşahidəçiliklə bağlı məhdudiyyətləri aradan qaldırdı. Baxmayaraq ki, bu seçkilər üçün ağlabatan təsir göstərmək baxımından dəyişikliklər çox gec qəbul edilmişdi, çünki patiya mənsubiyyəti olmayan müşahidəçilərin qeydiyyata alınma müddəti artıq başa çatmışdı və yerli müşahidəçilər artıq fərdi qaydada qeydiyyatdan keçmişdilər, gələcək seçkilərin şəffaflığını artırı biləcək tövsiyələrin uzun sürən danişidlərdən sonra nəhayət qəbul edilməsi alqışlanmalı bir addımdır.

Seçki Məcəlləsi hal-hazırda Azərbaycandan kənardə yaşayan vətəndaşların parlament seçkilərində iştirak imkanını təmin etmir.

V. SEÇKİLƏRİN İDARƏ OLUNMASI

Seçkilər 3 səviyyəli seçki komissiyaları sistemi ilə 15 üzvü olan Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən idarə olunurdu. 125 dairə seçki komissiyası və 5137 məntəqə seçki komissiyaları var idi. Bütün seçki komissiyalarında kvorum və qərarların qəbul edilməsi üçün 2/3 çoxluq tələbi vardır.

Seçki komissiyalarının keçid tərkibi problematik məsələ olaraq qalmışdır, belə ki, bu tərkib hakimiyyətdə olan iqtidarın xeyrinədir və seçki orqanlarının müstəqilliyinə olan etimada zərbə vurur. Seçki komissiyaları mürəkkəb formula əsasında formalasdırılmışlar və əslində iqtidaryönlü partiyalar bütün qərarları qəbul etmək üçün bütün seçki komissiyalarında kifayət qədər çoxluğa malikdirlər. Bundan əlavə, bütün komissiyaların sədrləri Parlamentdə çoxluq təşkil edən partiya tərəfindən təyin edilir.

MSK mediya və müşahidəçilərə açıq olan müntəzəm görüşlər keçirdi və qərarların çoxu dərc edildi və internet səhifəsinə yerləşdirildi. MSK seçkilərə texniki hazırlıqlar üçün Seçki Məcəlləsinin müəyyən etdiyi son müddətlərin çoxuna əməl etdi. KİV vasitəsilə geniş seçici maarifləndirməsi işi aparıldı. Lakin MSK-nın fəaliyyətinin bir sıra tərəfləri problematik idi, o cümlədən şikayət və müraciətlərə baxılmasında, DSK-lar və MnSK-lar tərəfindən Seçki Məcəlləsinin ardıcıl şəkildə tətbiq edilməsi və hərbi hissələrdə səsvermənin təşkil edilməsi. Müşahidəçilər bəzi hüquqi və prosessual məsələlərin DSK-lar və MnSK-lar tərəfindən təfsir olunması və tətbiqi zamanı qeyri-müəyyənlik və çəşqinqılıq haqqında məlumatlar verirdilər.

Bir sıra seçki komissiyaları şəffaf və kollegial surətdə fəaliyyət göstərdilər və onlardan bir neçəsi qanun pozuntularına görə namizədlərə və rəsmi şəxslərə xəbərdarlıq etdi. Lakin, seçkiqabağı müddət

ərzində bəzi dairələrdə müxalifəti təmsil edən komissiya üzvləri iddia edirdilər ki, bəzi hallarda onlar DSK iclaslarının keçirilməsi haqqında məlumatlandırılmamışdır, onlara əsas sənədləri verməkdən imtina edilmişdi və onların qərar qəbul etmə prosesinə çox az təsir göstərmək imkanları olmuşdur.⁹ ATƏT/DTİHB SMM bu iddiaların bəzilərinin təsdiqini müəyyənləşdirməyə müvəffəq olmuşdur.¹⁰

Seçici siyahıları yerli icra orqanları tərəfindən hazırlanmışdı. Seçicilər 30 sentyabr tarixə qədər MnSK-larda öz qeydiyyatlarını yoxlaya və düzəlişlər edə bilərdilər, lakin onlardan çox azı bunu etdi. Siyasi partiyalar seçici siyahılarında olan qeyri-dəqiqliklərlə bağlı MSK-ya bir sıra şikayətlər verdilər. Seçicilər seçici siyahılarına məhkəmə qərarları ilə seçki günü də daxil edilə bilərdilər. Baxmayaraq ki, seçki günü seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin ümumi sayı haqqında rəsmi məlumat yox idi, ATƏT/DTİHB SMM yerli məhkəmələrə xeyli sayda ərizələrin daxil olması haqqında məlumatlar almışdı, bu da onu göstərir ki, seçici siyahılarının dəqiqliyi seçicilərin seçkilərdə iştirakına əngəl törədən amil kimi qalmaqdadır.¹¹

Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulur ki, seçici vəsiqəsi seçicinin müəyyən məntəqədə seçici siyahısına daxil olunduğunu təsdiqləyən bir sənəd kimi istifadə edilir. Seçici vəsiqələri həm də seçki orqanları tərəfindən bir neçə dəfə səs vermənin qarşısını alan bir tədbir kimi hesab edilirdi. Bir çox MnSK-ların bu vəsiqələri seçicilərə paylamaq üçün konkret səylər göstərməsinə baxmayaraq, ATƏT/DTİHB SMM seçici vəsiqələrinin verilməsində cavabdehlik və ardıcılığın olmadığını müşahidə etmişdir. Onların tez-tez üçüncü şəxslərə verilməsi və ya yaşayış yerlərində fərdi poçt qutularına atılması qeydə alınmışdı. Vəfat etmiş şəxslərin adına seçici vəsiqələrinin verilməsi halları da baş vermişdi, bu da onu göstərir ki, şəxsiyyətin müəyyənləşdirilməsi və yoxlanması üzrə tələb olunan iş bu hallarda aparılmamışdı. Lakin seçici vəsiqələri seçici siyahılarının dəqiqliyinin artırılmasına müəyyən dərəcədə xidmət etmişdir.

Prezidentin 25 oktyabr fermanından sonra, MSK seçkilərə iki həftədən az bir vaxt qalanda bir neçə dəfə səs vermənin qarşısını almaq məqsədilə seçicilərin barmağına gözlə görünməyən mürəkkəb vurmaq qərarı verdi. Mürəkkəbdən istifadə ATƏT/DTİHB və Avropa Şurasının Venesiya Komissiyasının çoxdan verdiyi tövsiyələrdən biri idi və bu prosedurun erkən qəbul edilməsi onun daha rahat tətbiq edilməsinə kömək edə bilərdi.¹² Lakin, mürəkkəbin gec, yəni məntəqə komissiya üzvlərinin təlimləndirilməsinin başlanmasından sonra tətbiqi treyninq, seçici maarifləndirilməsi və prosedurun tətbiqində seçki orqanları üçün çətinlik yaratdı. Barmaqların mürəkkəblənməsinin tətbiqi barədə qərar qəbul etdikdən sonra, MSK seçicilərin səs vermək üçün icbari olaraq seçici vəsiqəsini təqdim etməsi barədə qanunun tələbini qüvvədə saxlamamağa qeyri-rəsmi razılıq verdi. Bu, seçki günü qeyri-müəyyənliyə səbəb oldu, bəzi MnSK-lar seçici vəsiqəsini tələb edir, digərləri isə etmirdilər.

Daxili İşlər Nazirliyinin yeni şəxsiyyət vəsiqələrini bütün vətəndaşlara fəal şəkildə paylaşmasına baxmayaraq, proses açıq-aşkar seçki gününə kimi başa çatdırılmışdı. Buna cavab olaraq, MSK seçiciləri seçki günü səsvermə hüququndan məhrum etməmək üçün etibarsız sayılan sovet pasportlarını və “9 nömrəli formanı”¹³ yenidən etibarlı sənədlər kimi qüvvəyə mindirdi.

⁹ SMM müşahidəçilərinə bəzi iddialar çatdırılmışdı ki, 3, 5, 16, 41, 46, 59, 63, 64, 66, 76, 77, 78, 82, 89, 99, 107 və 108 sayılı DSK-ların müxalifət üzvlərinə dairə seçki komissiyalarında keçirilən iclaslar barədə vaxtında məlumat verilməmişdi. SMM müşahidəçilərinə bəzi iddialar çatdırılmışdı ki, 8, 9, 12, 16, 21, 45, 63, 66, 67, 76, 82, 88, 89, 98, 101, 107 və 108 sayılı DSK-ların müxalifət üzvlərinə dairə seçki komissiyalarında sənədlərdən istifadəyə icazə verilməmişdi

¹⁰ Məsələn, 8, 9, 41, 45 sayılı DSK-lar

¹¹ Amerika Hüquqşunaslar Assosiasiyasının Mərkəzi və Şərqi Avropa Təşəbbüsü (ABA CEELI) seçki günü 84 rayon və şəhər məhkəmələrinin 45-də monitorinq aparmış və məlumat vermişdir ki, ümumilikdə 14,341 seçici hazırda yaşadığı yerdə seçici siyahısına daxil edilmək üçün müraciət etmişdir

¹² Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin Birgə Yekun Qiymətləndirilməsi , CDL 2003(54), sentyabr 2003

¹³ Daxili pasportu müvəqqəti əvəz etmək üçün bu sənəd əvvəllər istifadə edilirdi

Seçki Məcəlləsində seçicilərin sayının dairələr üzrə təqribən bərabər olması nəzərdə tutulur – seçicilərin sıx olduğu yerlərdə orta təmsilçilik normasından 5 faizdən, əhalinin sıxlığı az olan yerlərdə isə 10 faizdən çox (az) olmasına icazə verilir.¹⁴ Seçicilər haqqında məlumatların illik yeniləşdirilməsindən sonra seçki dairələrinin hüdudlarında bu yaxınlarda edilmiş bir sıra dəyişikliklərə baxmayaraq, bu dəyişikliklər bərabər səsvermə hüququnun təmin olunmasına xidmət etmədi. MSK-nin 4 noyabr tarixinə olan məlumatlarına görə, 38 dairədə seçicilərin 10 faiz çox/az olması həddi keçilmişdi və 14 dairədə bu fərq 15 faizdən çox idi.

Seçki Məcəlləsində hərbiçilərin adı məntəqələrdə səs verməsi nəzərdə tutulur və yalnız istisna hallarda səsvermə seçkilərə 5 gün qalmış yaradılan xüsusi hərbi səsvermə məntəqələrində keçirilməlidir.¹⁵ Lakin, istisna hal kimi nəzərdə tutulması əvəzinə, xüsusi hərbi səsvermə məntəqələrinin yaradılması praktikaya çevrildi.¹⁶ MSK hərbiçilərin səs verməsinin təşkili və keçirilməsini Müdafiə Nazirliyinə həvalə etdi və bu, prosesin qeyri-şəffaf olmasına gətirib çıxardı. Hərbiçilərin səs verdiyi məntəqələrdəki mənzərə həm səs verənlərin sayı, həm də səsvermənin nəticələri baxımından adı məntəqələrdən xeyli dərəcədə fərqlənirdi.¹⁷

Doqquz Parlament üzvü işgal olunmuş ərazilərdə yerləşən “mühacir” dairələrdən seçilməli idilər. MSK 1991-ci il hərbi əməliyyatlardan sonra həmin ərazilərdən olan məcburi köçkünlərin səs verməsi üçün bu doqquz dairənin ərazisində olan və onlara aid olan 487 MnSK yaratdı. Digər rayonların və ya bir hissəsi işgal olunmuş rayonların ərazisində olan “mühacir” məntəqələrdə təqribən 283,000 seçici seçici siyahılara daxil edilmişdi.

Seçicilərin qeydiyyata alınması və məcburi köçkünlərin səs verməsi seçki orqanları üçün çətinlik yaratmışdı. MSK bütün ölkəyə səpələnmiş bu seçici qrupunun məsələsini həll etmək üçün səylər göstərdi. Təşviqat müddəti ərzində, ATƏT/DTİHB SMM həm ölkə daxilində yaşayan məcburi köçkünlər, həm də onların arasında seçki hüququna malik olan şəxslərin sayı ilə bağlı rəsmi orqanlardan müxtəlif məlumatlar alırdı. Məcburi köçkünlərin seçici siyahılarının köhnə olması məsəlesi qismən bu qrupun xeyli dərəcədə yüksək daxili yerdəyişməsi və qeyri-çevik qeydiyyat və qeydiyyatdan çıxarma sistemləri ilə izah olunurdu.

VI. NAMİZƏDLƏRİN QEYDİYYATI

Namizədlərin qeydiyyatı 7 sentyabr tarixdə başa çatdı. Proses müsbət idi və əvvəlki Parlament seçkiləri ilə müqayisədə xeyli irəliləyiş qeyd olundu. 2148 ərizəcədən 2063 namizəd qeydiyyata alındı. İqtidar partiyası olan YAP, müxalifət partiyası ALP, eləcə də müxalif Azadlıq və YeS bloklarının 60-dan çox dairələrdə namizədləri qeydiyyata alındı, bununla onlar dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən KİV-lərdə pulsuz efir vaxtı və nəşrlərdə pulsuz yer almaq hüququ əldə etdilər.¹⁸

Namizədlərin yarısından çoxunun namizədliyi onların özləri tərəfindən irəli sürülmüşdü və onlar özlərini “müstəqil” və ya “bitərəf” kimi élan ediridlər, baxmayaraq ki, öz təşəbbüsü ilə irəli sürülmüş namizədlər faktiki olaraq hansısa bir siyasi partiyaya aid idilər. Qeyd etmək lazımdır ki, YAP-in 332

¹⁴ Seçki Məcəlləsi, Maddə 29.3.1

¹⁵ Seçki Məcəlləsi, Maddə 35.5

¹⁶ MSK tərəfindən seçki gündündən sonra verilən məlimatlara görə, hərbiçilərin səs verməsi üçün 115 məntəqə var idi, baxmayaraq ki bu, MSK tərəfindən müəyyənləşdirilməmişdi

¹⁷ SMM-in hərbiçilər səs verdiyi məntəqələr kimi müəyyənləşdiriyi 110 məntəqədə 71,000-dən artıq seçici səs vermişdi. Burada səs verənlərin orta fəallığı 88 faiz təşkil etmişdir, müqayisə üçün ümumi səsvermə fəallığı 42 faiz olmuşdur. 34 hərbi səsvermə məntəqəsində qalib gəlmış namizəd səslərin 80 faizindən çoxunu qazanmışdır. 23 hərbi səsvermə məntəqəsində, iştirak 95 faizdən artıq, qalib gəlmış namizədə verilən səslər isə 80 faizdən artıq olmuşdur

¹⁸ YAP-in 101 dairədə, ALP-in 70 dairədə, YeS blokunun 71 dairədə və Azadlıq blokunun 61 dairədə namizədləri qeydiyyata alınmışdı

üzvü özü tərəfindən irəli sürülrək qeydiyyata alınmışdı və bundan əlavə 101 nəfər rəsmi olaraq partiya tərəfindən irəli sürülmüş və qeydiyyata alınmışdı.

Namizədliklərin qeydiyyata alınmasından imtina edilməsi bir çox hallarda əsaslı idi, lakin bəzi hallar vicedan azadlığının qorunması baxımından narahatlıqlar doğurdu. Seçki Məcəlləsi peşəkar dini fəaliyyətlə məşğul olan din xadimlərinin Konstitusiyaya uyğun olaraq namizəd kimi qeydiyyata alınmasını qadağan edir. Bu kontekstdə, Bakının Avropa Yəhudiləri Mərkəzinin başçısı cənab Zalmanoviç “peşəkar din xadimi” olduğu üçün 22 sayılı dairə seçki komissiyası və MSK tərəfindən qeydiyyata alınmamışdı. Cənab Zalmanoviç ravin deyildir və qərarda izah olmurdu ki, nə üçün o, “peşəkar dini fəaliyyət” ilə məşğul olur.

Müsbat addım kimi Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Naminə seçki blokunun namizədi və blokun təqdim etdiyi sənədlərdə qeydə alınmamış Azərbaycan İslam Partiyasının nümayəndəsi kimi göstərilmiş cənab Nurinin namizədliyinin qeydiyyata alınmaması barədə MSK-nin qərarını və Apellyasiya Məhkəməsinin qətnaməsini ləğv etdi. Məhkəmə qərara aldı ki, namizədin hüquqları pozulub və seçkilərdə iştirak etmək üçün cənab Nurinin qeydiyyatı bərpa edildi.

Milli Məclisin sabiq spikeri, mühacirətdə olan cənab Rəsul Quliyev namizəd kimi qeydiyyata alındı. Onun qeydiyyatından dərhal sonra Baş Prokuror onun haqqında 2000-ci ildə çıxarılmış həbs qəti imkan tədbirinin icrası barədə polisə göstəriş verdi. Baş Prokuror qeydiyyatından dərhal sonra mühacirətdə olan eks-prezident Ayaz Mütəllibov barəsində də eyni sərəncamı verdi.

Cənab Quliyev dövlət əmlakının mənimsənilməsi üzrə təqsirləndirilir. 2003-cü ildə sonradan prezidentliyə namizədliklərini irəli sürmüş cənab Quliyev və cənab Mütəllibovun işlərinə istinad edərkən Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının Hüquq və İnsan Haqları Komitəsi qeyd etmişdi ki, “siyasi mühacirətdə” olanları ağır cinayətlərdə günahlandıraraq həbslə hədələmək hər hansı şəxsin demokratik seçkilərdə iştirakının qarşısını almaq üçün istifadəsi qəbul edilməz bir üsuldur.

Qeydiyyata alınmış namizədlərin demək olar ki, dördə biri seçkilərə qədər prosesdən kənarlaşmışdır. MSK-nin 5 noyabr tarixinə olan məlumatına görə 476 namizəd öz namizədliyini geri götürmiş, 39 şəxsin namizədliyi Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən ləğv edilmiş, 2 nəfərin namizədliyi MSK tərəfindən ləğv edilmiş və iki namizəd vəfat etmişdi.

Namizədliyin geri götürülməsi üçün qanunda nəzərdə tutulmuş son müddətə yaxınlaşdıqca, SMM-ə namizədliklərini geri götürməyə məcbur edilmək halları və onlara təzyiqlərin göstərilməsi barədə məlumatlar daxil olmuşdu.¹⁹ Bu təzyiqlərə cinayət işinin açılması ilə bağlı hədələr, vergi yoxlamaları, namizədlər və onların ailə üzvlərinin malik olduğu bizneslərin fəaliyyətinin dayandırılması hədələri daxil idi.

Həmin müddətdə, guya namizədlərin səlahiyyətli nümayəndələrinin seçicilərə pul təklif etməsi səbəbi əsasında təqribən 45 DSK-dan Apellyasiya Məhkəməsinə 60 namizədin qeydiyyatının ləğv olunması xahişi ilə müraciətlər daxil olmuşdu. Belə aydın oldu ki, müstəqil və patiya mənsubiyəti olmayan və namizədliklərini geri götürməyə müqavimət göstərən namizədlər bu cür müraciətlərin hədəfi idi. Səsvermə gününə bir neçə gün qalmış məhkəmələr 40-dan çox namizədin qeydiyyatını ləğv etdi.

Bir sıra hallarda milli prosessual və hüquqi normalar və ən yaxşı beynəlxalq praktikalar proses zamanı pozulmuşdu. Qeydiyyatı ləğv edilmiş namizədlərin bir çoxu iddia edirdilər ki, bu cür müraciətlərin siyasi motivləri var idi və işlərin ən son məqamda baş verməsi üzündən müdafiə hərəkətləri üçün demək olar ki zaman qalmırıldı. Bəzi hallarda DSK-lar günahlandırılan namizədləri bu haqda

¹⁹ SMM müşahidəçiləri 18, 20, 25, 37, 53, 54, 58, 66, 72, 77, 99, 103, 104 və 107 sayılı dairələrdən olan namizədlərə bu cür təzyiqlərin olması barədə məlumat vermişlər

məlumatlandırmırdılar ki, onlar komissiya səviyyəsində şikayətlər verə bilməsinlər.²⁰ Təsdiqlənməmiş dəlil kimi adətən seçicilərdən gəlmış teleqramlar və ya qısa məktublar çıxış edirdi.. Bəzi hallarda, seçicilər bu dəlillərdən imtina edir və ya namizəd haqqında şikayət göndərdiklərini inkar edirdilər.²¹ Appelyasiya Məhkəməsində namizədlərə bəzi hallarda bu müraciətlər barədə cəmisi bir neçə saat əvvəl məlumat verilirdi.

Sübut etmə yükünün tələbinə baxmayaraq, məhkəmələr bəzi hallarda ya şikayət etmiş seçicilərin şifahi ifadələri olmadan, ya da əsassız və ya qeyri-dəqiq dəlillər əsasında namizədlərin qeydiyyatını ləğv edirdilər.²² Bir halda, namizədin vəkilinə sədrlik edən hakimə müraciət etmə imkanı verməmişdir.²³ Başqa bir halda, DSK sədri bildirmişdi ki, o, işi geri götürmək istəyir, çünki dəlil araşdırılmamışdır. Lakin məhkəmə buna baxmayaraq namizədliyi ləğv etmişdi.²⁴ Və başqa bir halda, məhkəmə namizədin bir neçə şahidini dinləməkdən imtina etmiş və bunu onunla izah etmişdir ki, hər iki tərəfdən olan şahidlərin sayı bərabər olmalıdır.²⁵ Ali Məhkəmə qeydiyyatın ləğv olunması barədə yalnız bir işlə bağlı müraciəti qəbul etmişdi.

VII. TƏVİQAT

A. TƏŞVIQAT MÜHİTİ

Seçki təşviqatı 7 sentyabr tarixdə başladı. Onun əvvəlindən, bütün əsas siyasi qüvvələr və bir sıra müstəqil namizədlər plakatlar, əhali ilə gündəliyi yerli icma məsələlərinə həsr olunan görüşlər və seçicilərlə kiçik yiğincaqlar vasitəsilə fəal təşviqata başladılar.

Təşviqat zamanı aparılan söhbətlər bəzən qızığın və mənfi xarakter daşıyır, qütbleşmiş siyasi atmosferi əks etdirirdi. Ümumi təşviqat mühiti o faktla səciyyələnirdi ki, iqtidar partiyası olan YAP-ın nümayəndələri hökumətdə və bir çox rayon administrasiyasında, o cümlədən seçki komissiyalarında üstünlük təşkil edirdilər.

B. HAKİMİYYƏT ORQANLARININ MÜDAXİLƏSİ

Təşviqata yerli icra orqanlarının seçki prosesinə müdaxiləsi ilə zərbə vuruldu və bu cür müdaxilələrin ya vəzifəli şəxslərin xeyrinə, ya da müxalifət namizədlərinin əleyhinə yönəlməsi barədə çoxlu sayıda dəlillər var.²⁶ ATƏT/DTİHB SMM müxalifətdən olan namizədlərin²⁷, onların qohumlarının²⁸ və partiya fəallarının²⁹ saxlanılması hallarını müşahidə etmiş və bu haqda hesabatlar almışdır.

²⁰ DSK 20, namizəd Əhmədov; DSK 31, namizəd Nuriyev; DSK 55, namizəd Əşrəfov; və DSK 68, namizəd Əliyev

²¹ DSK 118, namizəd Məmmədov; və DSK 58, namizəd Əliyev

²² Məsələn, DSK 20, namizəd Nuriyev

²³ DSK 109, namizəd Gündüz

²⁴ DSK 124, namizəd Quliyev

²⁵ DSK 119, namizəd Baxşalıyeva

²⁶ ATƏT/DTİHB SMM Ağstafa, Ağsu, Naxçıvan, Bakı, Biləsuvar, Daşkəsən, Gədəbəy, Qax, Qazax, Quba, Hacıqabul, Xətai, Xudat, Kürdəmir, Lənkəran, Lerik, Masallı, Səlyan, Şamaxı, Sumqayıt, Tərtər, Tovuz və Zaqataladan olan namizədlərə yerli icra orqanlarının dəstək verməsi haqda məlumatlar almışdır və digər bölgələrdən də buna oxşar iddialar daxil olmuşdur

²⁷ Məsələn, namizəd Abdullayev, 119 sayılı dairə, Şəkidə radio stansiyasının bağlanmasına qarşı etiraz aksiyası təşkil etmək istərkən saxlanılmışdır; və namizəd Allahverdiyev, 33 sayılı dairə, 16 oktyabr tarixdə saxlanılmışdır. Namizədlər Seçki Məccəlləsinin 151-ci Maddəsinə əsasən toxunulmazlığa malikdirlər və yalnız cinayət başında yaxalandıqda saxlanılıla və ya həbs edilə bilərlər (Maddə 70.4)

²⁸ Məsələn, 36, 37 və 40 sayılı dairələrdən irəli sürülmüş namizədlərin qohumları saxlanılmış və bəzi hallarda təzyiqlərə məruz qalmışdır ki, həmin namizədləri namizədliliklərini geri götürmək üçün yola götərsinlər

²⁹ Dörd ADP və AXCP təmsilcisi 10 sentyabr tarixdə Bakıda keçirilmiş müxalifət mitinqində iştirak etdiklərinə görə Gəncədə saxlanılmışdır. Müxalifətin təşviqat işçilərinin və ya namizədlərin vəkil edilmiş şəxslərinin Bakı, Sumqayıt, Gəncə və İsmayıllıda plakatlar asarkən saxlanılmaları baş vermişdi (dairələr 10, 21, 24, 40 və 86)

Bundan əlavə, bir çox namizədlər və təşviqat işçiləri təşviqat fəaliyyətləri zamanı, məsələn, seçicilərlə görüşlər zamanı, plakatlar asarkən və ya vərəqələr yayarkən hədələrə məruz qalmışdır.³⁰ Sərbəst hərəkət etmə azadlığının məhdudlaşdırılması təşviqat müddəti ərzində tez-tez baş verirdi.³¹

Seçicilərə hədiyyələr vermək və ya xidmətlər göstərmək müddəaları qadağandır.³² Lakin, namizədlər tərəfindən bu cür qadağan olunmuş vasitələrdən çox geniş istifadə olunurdu və çox vaxt qanuni təşviqat fəaliyyəti kimi hesab edilirdi. 3 oktyabr tarixdə, Lider TV YAP-in İcraçı Sədrinin (həm də 19 sayılı dairədən olan namizədin) 20 ədəd televizoru ahillar evinə təqdim etməsi mərasimini nümayiş etdirmişdi. Başqa dairələrdə namizədlər yolların və ya yaşayış binalarının təmirini maliyyələşdirmişdilər. Onların rəqibləri çox vaxt bu cür fəaliyyətlərdən hakimiyyət orqanlarına rəsmi şikayətlər verirdilər, bu orqanlar isə heç də həmişə qanuna əməl olunmasını təmin etmək üçün tədbirlər görmürdülər.³³

ATƏT/DTİHB SMM inzibati resurslardan sui istifadə hallarını, məsələn ofislərdən, maşınlardan və işçilərdən təşviqat məqsədləri üçün istifadə kimi halları müşahidə etmişdi.³⁴ SMM xüsusiət rayonlardan olan vətəndaşlardan bir sıra məlumatlar almışdı ki, məktəb direktorları, xəstəxana və dövlət müəssisələri müdirləri işçilərə müəyyən namizədlərə səs vermək öhdəliyi nəzərdə tutan sənədləri imzaladırdılar. ATƏT/DTİHB SMM həmçinin məktəb işçilərinin, tələbələrin və onların valideynlərinin əsasən YAP namizədlərinin dəstəklənməsinə yönəlmüş təşviqat tədbirlərində iştirak etməyə hədə-qorxu vasitəsilə və zorla məcbur edilməsi barədə məlumatlar alırdı.³⁵

11 may və 25 oktyabr tarixli Prezident fərmanları bir çox bu cür halları etiraf etdi və Parlament seçkilərinin Seçki Məcəlləsinə tam uyğun şəkildə keçirilməsinin təmin edilməsi üçün dövlət və yerli icra orqanlarına göstərişlər verdi. Fərmanlar ATƏT/DTİHB SMM-in müşahidə etdiyi bəzi çatışmazlıqları qeyd etməsinə baxmayaraq, ümumilikdə bu göstərişlərin lazımı şəkildə icra olunmaması onların məqsədlərinə zərbə vurdur.

C. SƏRBƏST TOPLAŞMAQ AZADLIĞI

Prezidentin 11 may fərmanında yerli icra orqanlarına “sərbəst toplaşmaq azadlığını təmin etmək üçün zəruri tədbirlərin görülməsi” göstərişi verilməsinə baxmayaraq, Bakının və rayon mərkəzlərinin mərkəzi hissələrində mitinq keçirmək cəhdləri edən müxalifət tez-tez hakimiyyətin qeyri-adəkvat məhdudiyyətlərilə üzləşirdi.³⁶ Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı haqqında Qanuna görə, mitinqlərin

³⁰ Namizəd Mustafayev, 21 sayılı dairə, təşviqat apardığı zaman saxlanılmışdı; namizəd Məmmədov, 25 sayılı dairə, Bakıda 17 oktyabr tarixdə keçirilmiş icazəsiz mitinqdə saxlanılmışdı; və namizəd Babalı, 87 sayılı dairə, 26 oktyabr tarixdə Ağsuda keçirilmiş mitinqdə saxlanılmışdı

³¹ Balakən, Bərdə, Gədəbəy, Gəncə, Quba, Lənkəran, Naxçıvan, Səlyan, Şamaxı, Siyəzən və Sumqayıtda müxalifət tərəfdarlarının və namizədlərinin mitinq keçirilən yerə gedərkən polis tərəfində təzyiqlərə məruz qalmaları haqda məlumatlar verilmişdi

³² Maddə 88.4.1, Seçki Məcəlləsi

³³ Məsələn, 24 sayılı dairədə, bir namizədlə əlaqəsi olan şirkət yaşayış binasını təmir etmişdir. Həmin namizədin rəqiblərindən gələn bir çox şikayətlərdən sonra DSK həmin namizədə xəbərdarlıq etdi. Bundan başqa heç bir tədbir görülmədi, baxmayaraq ki, təmir işləri davam etdirildi

³⁴ 2, 6, 13, 16, 32, 105 və 113 sayılı dairələrdə namizədlərin təşviqat məqsədləri üçün inzibati resurslardan sui istifadə etməsi halları müşahidə olunmuşdur. Bu namizədlərin hamısı YAP-in rəsmi namizədləri və ya YAP üzvü olan müstəqil namizədlər idi

³⁵ Məsələn, 28 oktyabr tarixdə, Lənkəran zonasında bir neçə məktəb direktoru müəllimlərə dərsləri dayandırmaq və şagirdləri YAP-in mitinq-kosertinə aparmaq əmri vermişdi. Avtobuslar təşkil edilmişdi. 2, 4, 34, 56, 61, 75, 85, 86, 108 və 112 sayılı dairələrdə də buna bənzər hallar haqqında məlumatlar verilmişdi. Burada da məktəb direktorları dərsləri dayandırıb, müəllimlərdən dairələrin ərazisindəki təşviqat tədbirlərində iştirak etməyi xahiş etmişdilər

³⁶ Daxili İşlər Nazirliyinin 3 noyabr tarixdə yaydığı məlumatə görə, namizədlər ümumilikdə seçicilərlə 22,704 kiçik görüşlər keçirmişdilər, hakimiyyət orqanları təşviqat müddətində icazə istənən 74 “kütləvi aksiya” və ya mitinqdən 38-nin keçirilməsinə icazə vermişdirilər. Bu məlumatə görə, müraciətlərin 16-sı “iqtidaryönlü” partiyalardan olan namizədlərdən, 47-si “müxalifət” partiyalarından olan namizədlərdən və 11-i “müstəqil” namizədlərdən gəlmİŞdi

məhdudlaşdırılması və qadağan olunması üçün “çox böyük ehtiyac olmalı” və “bunlar son tədbir vasitələri” olmalıdır. Müxalifətin mitinqlərə qoyulan məhdudiyyətlər barədə şikayət etməsinə baxmayaraq, bu məhdudiyyətlər barəsində müxalifət məhkəmələrə şikayət ünvanlamadı. Müxalifətin mitinqlər keçirməsi üçün müvafiq yerin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı müxalifət-iqtidar dialoqu təşviqatın ilkin mərhələsində dalana dirəndi. Azadlıq blokunun Bakının mərkəzində mitinq təşkil etmək üçün icazə ilə bağlı müraciətləri meriya tərəfindən imtina ilə qarşılandı. Bunun səbəbi kimi, hüquq-mühafizə orqanlarının qeyri-qanuni mitinqlərin dağıdılacağı barədə dəfələrlə etdiyi xəbərdarlığa baxmayaraq, Azadlıq bloku sanksiyasız mitinqlər təşkil etdi.

25 sentyabr, 1 oktyabr, 9 oktyabr və 23 oktyabr tarixlərində Bakıda mitinqlər təşkil etmək cəhdlərinin polis tərəfindən zor işlətməklə qarşısı alındı və polis işçiləri olması guman edilən və mülki geyimdə olan çoxlu sayıda şəxs bu işdə onlara yardım etdi. 9 oktyabr tarixdə, ATƏT/DTİHB SMM bir neçə hallarda qeyri-adekvat və təhriksiz zorakılıq hallarını, o cümlədən polisin bir kafeyə daxil olaraq oradakı insanları dəyənəklərlə döyüb qovmasını müşahidə etmişdi. Bir sıra yaralanma halları qeydə alınmış və namizədlər və mitinq iştirakçıları bir neçə saat saxlanılmış və ya həbs edilmişdilər. 23 oktyabr tarixdə, Azadlıq bloku Bakının mərkəzində kiçik mitinqlər keçirməyə cəhd göstərdi. Polis Azadlıq blokunun tərəfdarları olduqları “şübhə” olunanın və alış-veriş mərkəzinin yanında yoldan ötən bir neçə şəxsi həbs etdi. ATƏT/DTİHB SMM 60-dan 80-dək insanın avtobuslarda müvəqqəti saxlanıldığını müşahidə etdi. Hadisə yerində olan polis zabitləri SMM müşahidəçilərinə bildirdilər ki, həmin insanlar sonradan polis məntəqəsinə aparılacaq və ya şəhərin kənarına aparılıb orada buraxılacaqlar. Lakin, Bakı Polis İdarəsi sonradan SMM-ə rəsmi şəkildə məlumat verdi ki, yalnız 15 nəfər həbs edilib və digər həbslərin olması faktı danıldı.

Rayonlarda Azadlıq blokunun tərəfdarları seçicilərlə görüşlər keçirildilər, lakin çox vaxt bu görüşlər polisin ciddi nəzarəti altında olurdu. ATƏT/DTİHB SMM təsdiq etdi ki, hətta Azadlıq blokunun icazəli mitinqləri və seçicilərlə görüşlərinə bir neçə halda maneələr törədilmiş (Qazax, Ağstafa) və ya onlar dağıdılmışdı (Gəncə). Bir halda, Azadlıq blokunun mitinqinin keçirilməsinə imkan verilməmişdi (Ağcabədi). SMM Tovuz və Gədəbəy rayonları arasında və Balakən rayonunda yolların beton konstruksiyalarla bağlanması müşahidə etmişdi. Yerli polis tərəfindən qoyulan bu maneələr çox guman ki, Azadlıq blokunun mitinqində insanların iştirakına nəzarət və bunun qarşısının alınması məqsədini güdürdü. Prezidentin 25 oktyabr fərmanı bu cür hadisələrin olmasını bildirdi və Daxili İşlər Nazirliyinə qanun əsasında seçkiqabağı təşviqatın aparılması üçün bütün lazımı şəraitin yaradılması göstərişini verdi.

Özünün mühacirətdə olan lideri və qeydiyyata alınmış namizədi cənab Rəsul Quliyevin elan olunmuş geri dönməsi ilə bağlı ADP öz tərəfdarlarına onu aeroportda qarşılamaq üçün çağırış etdi. Hakimiyyət bütün Azərbaycan üzrə təhlükəsizlik əməliyyatına başladı və élan etdi ki, Rəsul Quliyev qayıdan kimi həbs ediləcək. Ölkə üzrə bir neçə nəfər saxlanıldı və ya həbs edildi, və ya onların Bakıya gəlisiinin qarşısı məcburi şəkildə alındı. Cənab Quliyevin təyyarəsi Azərbaycanda deyil, Ukraynada yerə endi. Bu hadisədən sonra iki nazir və digər yüksək rütbəli şəxslər vəzifələrindən azad edildi və dövlət çevrilişinə cəhddə günahlandırılaraq həbs edildi. Müxalifətin cənab Quliyevin Bakıya dönüşünü gedib qarşılamaq çağırışına hay vermiş insanların hədələrə məruz qalması hadisədən sonra da davam etdi.

4 noyabr tarixdə, polis AXCP-nin lideri və namizədi cənab Əli Kərimlinin seçki qəraragahında axtarış apardı və qısa müddətə onun təşviqat menecerini saxladı. 5 noyabr tarixdə eyni cür axtarış cənab Rəsul Quliyevin seçki qərargahında aparıldı və iki təşviqat işçisi saxlanıldı.

VIII. MEDIYA

A. ÜMUMİ MƏLİMAT

Hal-hazırda Azərbaycanda 700-dən artıq kütləvi-informasiya vasitəsi vardır. Bunlardan çoxu qeydiyyatdan keçmiş çap nəşrləri, 27-i isə elektron mediyasıdır (o cümlədən 9 radio, 18 milli və regional televiziya şirkətləri). Lakin, əhalinin əksər hissəsi üçün televiziya əsas informasiya mənbəyidir. Yalnız dövlət televiziya şəbəkəsi olan AzTV ölkənin demək olar ki, bütün ərazisini əhatə edir (95 faiz). Avropa Şurası və ATƏT-in Mediya Azadlığı Nümayəndəsinin birgə tövsiyələrindən sonra ictimai yayım xidməti (İctimai Televiziya və ya İTV) yaradıldı. O öz yayımına 29 avqust 2005-ci il tarixdə başladı, amma onun əhatə dairəsi AzTV-nin əhatə dairəsindən azdır. Özəl televiziya kanalları Lider TV və Space TV, ölkə ərazisinin 60 faizindən çoxunu əhatə edir. Digər özəl kanallar ANS və ATV kanallarıdır. Qəzetlər əsasən şəhər yerlərində yayılmışdır və qəzetlərin əksəriyyətinin tirajı azdır. Çap mediyasında plüralizm mövcuddur, obyektiv və balanslaşdırılmış olmasa da müxtəlif fikirlər dərc olunur. Bəzi qəzetlər siyasi fikirləri nisbətən balanslaşdırılmış şəkildə təqdim edir.

Bir sıra yerli müsahiblər və beynəlxalq mediya təşkilatları seçkilərdən əvvəl Azərbaycanda mediya azadlığı barədə narahatlıqlar ifadə edirdilər. Onların rəyinə görə, əsas televiziya kanallarının hamısı hökumətin siyasi kursunu dəstəkləyir və çox vaxt yalnız məhdud nəzər nöqtəsinə efir vaxtı ayırlar. 2005-ci ilin mart ayında məşhur jurnalının qətli açılmamış qalmışdır və hələ də mediya ictimaiyyətinə mənfi təsir göstərir.³⁷

B. MEDİYA ÜÇÜN HÜQUQI BAZA

Konstitusiyanın 27-ci Maddəsi fikir və söz azadlığına təminat verir və Maddə 50, eləcədə mediya haqqında qanunlar KİV vasitəsilə məlumat axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığını təmin edir. Seçki Məcəlləsi seçkiqabağı müddətdə elektron və çap mediyası haqqında təfsilatlı qaydalar nəzərdə tutur. Burada 60 dairədən çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalar və siyasi partiyalar bloklarının dövlət KİV-lərində pulsuz efir vaxtı və nəşrlərdə pulsuz yer almaq hüququ barədə norma, ödənişli siyasi reklam barədə qaydalar, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən KİV-nin heç bir namizədin lehinə və ya əleyhinə təşviqat apara bilməməsi barədə norma və namizədlər, siyasi partiyalar və siyasi partiya bloklarının mediyadan bərabər istifadə hüququnu ehtiva edən müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. Seçki Məcəlləsindəki müddəalara əlavə olaraq, MSK 7 sentyabr tarixdə mediyada təşviqat məsələlərini daha da tənzimləyən qərar qəbul etdi.

Bu qərarın bir hissəsi kimi, MSK mediya ilə bağlı xüsusi işçi qrupu yaratdı. Qrupun üzvləri MSK üzvləri və müxtəlif mediya vasitələrindən olan jurnalistlərdən ibarət idi və qrupun vəzifəsi Seçki Nəcəlləsində mediyaya aid müddəalara əməl olunmasına nəzarət edilməsindən ibarət idi. ATƏT/DTİHB SMM bu işçi qrupunun seçki təşviqatı zamanı dörd dəfə görüş keçirdiyi barədə məlumat verdi və son görüş 2005-ci ilin sentyabr ayının sonlarında, seçki gününə bir aydan da artıq vaxt qalandı keçirildi. MSK həmçinin SMM-ə məlumat verdi ki, komissiya özü medianın monitorinqini aparır, lakin nə metodologiya, nə də monitorinqin nəticələri dərc edilmədi.

Təşviqatın xəbərlərdə işıqlandırılmasına hüquqi müddəaların məhdudlaşdırıcı və qeyri-ardıcıl təfsiri mənfi tsir göstərirdi. MSK-nin təşviqat müddəalarını təfsiri namizədlər haqqında məlumatlar verilməsi ilə onların adından təşviqat aparmaq məsələsində medianın rolü ilə bağlı bəzi çəşqinliga səbəb oldu. MSK o mövqeyində qalırdı ki, əgər hər hansı bir namizəddən gündəlik xəbərlər programında müsahibə alınırsa, bu zaman KİV-dən istifadədə bərabər hüquqların təmin edilməsi üçün

³⁷

2005-ci ilin mart ayında jurnalist Elmar Hüseynovun qətli, ATƏT-in Mediya Azadlığı üzrə nümayəndəsinin Azərbaycana qiymətləndirmə səfəri əsasında hazırladığı hesabata bax, 14 iyul 2005-ci il, www.osce.org/documents/rfm/2005/07/15783_en.pdf internet səhifəsində yerləşdirilib

bütün digər namizədlərə də efir vaxtı verilməlidir. Bu, dövlət rəsmiləri, xüsusən Prezidentin fəaliyyətinin mediyada intensive olaraq işıqlandırılmasını məhdudlaşdırmadı.

Elektron KİV-lərinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən tənzimləyici orqan Prezident tərəfindən təyin edilən 9 üzvdən ibarət Milli TeleRadio Şurasıdır.

C. MEDIYA MONITORINQ

ATƏT/DTİHB SMM kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yaxşı təşkil olunmuş təhlil metodologiyasından istifadə edərək 6 televiziya kanalı və 5 gündəlik qəzətin monitorinqini apardı.³⁸ Monitorinq fəaliyyəti 7 sentyabr tarixdən 5 noyabr tarixə kimi, yəni bütün təşviqat müddəti ərzində həyata keçirildi. SMM siyasi rəqiblər və təşviqat məsələlərinin mediyada tərəfsiz və balanslaşdırılmış şəkildə işıqlandırılıb-işıqlandırılmamasını qiymətləndirməyi nəzərdə tuturdu. ATƏT/DTİHB SMM-in mediya monitorinqinin nəticələri göstərdi ki, dövlət televiziya kanallarının xəbərlər xidməti əsas siyasi partiyalar və partiyalar blokları barədə bərabər və ya qərəzsiz məlumatlar vermir³⁹, beləliklə mediyadan bərabər istifadənin təmin edilməsi ilə bağlı Seçki Məcəlləsindəki öhdəliklərini yerinə yetirmirdilər.⁴⁰ MSK xəbərləri balanslaşdırılmamış şəkildə təqdim edən dövlət elektron KİV-lrinə qarşı heç bir effektiv tədbir görmədi və bununla namizədlər və siyasi partiyalar üçün bərabər şərait yarada bilmədi.

ATƏT/DTİHB SMM tərəfindən monitorinqi aparılmış dövlət KİV-ləri qanunun tələblərinə uyğun olaraq pulsuz efir vaxtı və nəşrlərdə yer ayırmışdır ki, bu da 4 siyasi partiya və bloklara öz mesajlarını çatdırmaq imkanı yaratmışdır. Bəzən məhdudlaşdırılmış formatda olmalarına baxmayaraq, müntəzəm televiziya debatları seçiciləri öz fikirləri barədə məlumatlandırmaq üçün partiyalara əlavə imkanlar verdi. Lakin pulsuz efir vaxtından kənardə xəbərlərin ən çox baxılan efir vaxtında bütün monitorinq aparılmış KİV-lər hakimiyyəti və iqtidaryönlü namizədlərin xeyrinə təşviqat aparmışlardır.

Dövlət resursları ilə fəaliyyət göstərən müəssisələr kimi dövlət KİV-lərinin namizədlər haqqında ədalətli və balanslaşdırılmış məlumatlar vermək baxımından daha geniş vəzifələri vardır. Lakin əsas xəbərlərin verildiyi efir vaxtında və cari məsələlərlə bağlı programlarda dövlət televiziyası olan AzTV açıq-aşkar qərəzlilik nümayiş etdirirdi. Təşviqat zamanı, AzTV əsas xəbərlərinin siyasi və seçki məsələlərinə aid hissəsinin 97 faizini Prezidentin, onun administrasiyasının, hökumətin və YAP-ın fəaliyyətinə həsr etmişdi..

İctimai TV (ITV) həmçinin özünün əsas xəbərlərin verildiyi efir vaxtının çox hissəsini hazırlı Prezidentin, onun administrasiyasının, hökumətin və YAP-ın fəaliyyətinə həsr etmişdi.. Bu işıqlandırma demək olar ki, tamamilə müsbət və ya neytral səpkidə idi. Müxalif Azadlıq blokuna əsas xəbərlərin verildiyi efir vaxtının 20 faizi həsr olunmuşdu ki, bu vaxtın 47 faizi mənfi səpkidə, 3 faizi isə müsbət səpkidə idi. Qalan 50 faiz isə neytral xarakter daşıyırıldı. İctimai TV özünün siyasi və analitik programları vasitəsilə AzTV-dən daha çox məlumat yayılmışdır. Müsbət cəhəd ondan ibarət idi ki, həm İctimai TV, həm də AzTV seçici maarifləndirilməsinə təyin olunduğundan daha çox efir vaxtı ayırmışdır.

Özəl kanallar olan Lider TV, Space TV və ATV İctimai TV-yə çox yaxın bir yanaşma nümayiş etdirdilər. ATƏT/DTİHB SMM-in monitorinqi göstərdi ki, Lider TV özünün əsas xəbərlərin verildiyi efir vaxtının siyasi və seçki məsələlərinə həsr olunmuş hissəsinin 78 faizini Prezidentin, onun administrasiyasının, hökumətin və YAP-ın fəaliyyətinə və həddən artıq müsbət səpkidə həsr etmişdi.

³⁸ Televiziya: dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən AzTV və İctimai TV (ITV), özəl Lider TV, Space, ATV və ANS. Qəzetlər: (Dövlət) Azərbaycan, Respublika, Xalq Qəzeti; (Özəl) Yeni Müsavat, Zerkalo.

³⁹ Medyanın monitorinqi qrafikləri www.ATET.org/odihr-elections/15649.html ünvanında yerləşdirilib

⁴⁰ Maddə 69.1 və 77.1 Seçki Məcəlləsi

Lider TV həmçinin müxalifət namizədlərini təsvir edən bir sıra xəbər başlıqları və programlar hazırlamışdı.

Özəl teleradio şirkəti olan ANS ümumilikdə təşviqatı daha balanslaşdırılmış tərzdə işıqlandırırdı; lakin, bu kanalın potensial tamaşaçı kütləsi digər şəbəkələrə nisbətən xeyli azdır.

Çap mediyası fikirlərin plüralizmini təmin etmişdi, lakin çox vaxt müəyyən siyasi partiyaları və blokları dəstəkləyirdi. Əslində, seçicilər yalnız bir neçə nəşr oxuduqda müxtəlif fikirlər haqqında məlumat əldə edə bilərdilər. Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən qəzetlər namizədlərə bərabər şəkildə pulsuz və ödənişli reklam yeri ayırmışdılar, lakin onlar siyasi və seçki məsələlərinin işıqlandırılmasında çox açıq şəkildə iqtidarda olan siyasi qüvvələrin xeyrinə birtərəfli mövqe tutmuşdular. Məsələn, "Azərbaycan" qəzeti siyasi və seçki məsələlərinin işıqlandırılmasında öz çap sahəsinin 97 faizini Prezidentin, onun administrasiyasının, hökumətin və YAP-ın fəaliyyətinə və həddən artıq müsbət səpkidə həsr etmişdi. Monitorinqi aparılmış daha iki dövlət qəzetində də oxşar vəziyyət idi.

Tam əksinə olaraq, müxalifətin mövqeyini əks etdirən qəzetlər müxalifətdən olan namizədlər üçün geniş imkan açaraq iqtidar qüvvələrini tənqid edirdilər. *Yeni Müsavat* yazılarının 83 faizini çox müsbət səpkidə Azadlıq blokuna həsr etmişdi. Bunun əksinə, YAP-a cəmisi 3 faiz məlumatlar həsr olunmuşdu və onların xarakteri kəskin şəkildə mənfi idi.

D. MEDIYA AZADLIĞI

Problemlərin qalmasına baxmayaraq, jurnalistlərə hücumlar əvvəlki seçkilərə nisbətən az idi. Seçki ilə bağlı hadisələri işıqlandıran jurnalistlərə hücum və ya onların saxlanılması kimi bir neçə hadisə baş vermişdi. Məsələn, 9 oktyabr tarixdə müxalifətin keçirdiyi mitinqdə, naməlum şəxslər mətbuat üçün nəzərdə tutulan mavi gödəkçə geyinməsinə baxmayaraq, *Zerkalo* qəzeti jurnalistinə hücum etmişdilər. Özlərinin medya təşviqatını aparmaq üçün müxalifətdən olan namizədlərin imkanları pulsuz və ödənişli reklamla məhdudlaşdırıldı. Siyasi reklam əvvəlki seçkilərə nisbətən az bahalı idi, bu da namizədlərin öz seçicilərinə mesajlarını çatdırmaq üçün daha geniş imkanlar yaratmış oldu. Lakin, 17 oktyabr tarixdə AzTV Azadlıq blokundan olan namizədlərin canlı efir müraciətini dayandırdı. Buna səbəb kimi iddia edildi ki, bəzi çıxışlarda hakimiyətin zorla devrilməsinə çağırışlar var idi və bütün teleradio şirkətlərindən tələb olunurdu ki, efirlərin hamısı onların məzmununu yoxlamaq üçün qabaqcadan lentə alınsın. Azadlıq MSK-ya şikayət ünvanladı ki, bu, hamı üçün bərabər təşviqat şəraitinin yaradılması tələbini pozur, çünki digər namizədlərin canlı çıxışları heç bir məhdudiyyət qoyulmadan göstərilir. MSK bu şikayəti nəzərdən keçirmədi, nə də onunla bağlı qərar qəbul etdi. Bu şikayəti o, özünün medya işçi qrupuna ünvanladı.⁴¹ AzTV 3 gündən sonra Azadlıq blokunun canlı təşviqat verilişini canlı translyasiya edərək bu qadağanı aradan qaldırdı.

30 sentyabr tarixdə, Milli Televiziya və Radio Şurası ANS-ə onun Şəkidəki yerli stansiyasını bağlamaq əmri verdi. Buna səbəb Şəkidə gündəlik olaraq yayımlanan 30 dəqiqəlik verilişlərin efirə buraxılması üçün ayrıca lisenziya tələb olunması idi.⁴² Rabitə Nazirinin ANS-in programlarının qanuna uyğun olaraq yayılmışlığını bildirməsinə baxmayaraq, ANS Şuranın onun milli lisenziyasının ləğv oluna biləcəyi ilə hədələnməsindən sonra bu əmrə tabe oldu. Seçki təşviqatı zamanı KİV-in məhkəmə qərarı olmadan məcburən bağlanması narahatlıq doğuran bir haldır.

Şura həmçinin ANS-ə 25 oktyabr tarixdə xəbərdarlıq göndərdi. Burada tələb olunurdu ki, həftə ərzində ödənişli efir vaxtının həcmi 6 saatdan artıq olmamalıdır. Bunu etməklə, Şura öz səlahiyyətlərini aşmış oldu, belə ki, Seçki Məcəlləsi ödənişli efir vaxtını yalnız dövlət elektron KİV-

⁴¹ MSK-nın medya işçi qrupu bu məsləyə baxmaq üçün toplanmadı

⁴² Program yerli xəbərlər və namizədlər arasında keçirilən debatları yayımılayırdı

ləri üçün məhdudlaşdırır.⁴³ Bundan əlavə, Radio və Televiziya Yayımı haqqında Qanuna görə MSK pulsuz və ödənişli efir vaxtının verilməsinə nəzarət edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

IX. SEÇKİ GÜNÜNƏ QƏDƏR OLAN ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR

Özünün 2003-cü il Yekun Hesabatında, ATƏT/DTİHB MSK-ya şikayət və müraciətlərin baxılmasını tənzimləyən aydın təlimat qəbul etməsini tövsiyə etmişdi. Eynilə tövsiyə olunurdu ki, yerli icra orqanlarının seçki prosesinə müdaxilə etməsi və ya seçki komissiyalarının işini idarə etməsinin qarşısını alan tədbirlər qəbul edilsin. Bu tövsiyələr yerinə yetirilmədilər və bu, seçki şikayətlərinə baxılması prosesinə ciddi və mənfi təsir göstərdi.

Seçki Məcəlləsi şikayetlərin eksəriyyətinin seçki komissiyalarına verilməsini nəzərdə tutur, lakin qanun şikayetlərin həmçinin yuxarı seçki komissiyalarına da unvanlanmasını və bütün hallarda qərarların 3 gün ərzində çıxarılmasını ehtiva edir. Bir çox hallarda, DSK-lar müvafiq şikayetlər üzrə qərar çıxarmamış belə namizədlər şikayetlərini birbaşa MSK-ya göndərmişlər. Bu, seçki komissiyalarının neytrallığına etibarın olmamasının göstəricisi idi. MSK formal olaraq bu şikayetlərin hamısını qeydiyyatdan keçirirdi, lakin halların böyük eksəriyyətində müvafiq DSK-lar bu şikayetlər üzrə artıq qərar çıxarmış olsa belə, həmin şikayetləri yenidən müvafiq dairə seçki komissiyalarına göndərirdi.

Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulur ki, DSK-lar şikayetlərə şəffaf şəkildə baxmalıdır, lakin MSK aşağı seçki komissiyalarına ciddi şikayetləri necə araşdırmaq və həll etmək barədə göstərişlər verməmişdi. MSK şikayetlərə baxılması ilə bağlı təlimati Venesiya Komissiyasının üzün müddətdən bəri təklif etdiyi yardımını qəbul etdiqdən sonra yalnız 1 noyabr tarixdə qəbul etdi.

Bir çox hallarda, DSK-lar şikayetlər üzrə qərarları 3 günlük müddət ərzində çıxarmır və ya ilkin qərar qəbul etmirdilər. Bəzi DSK-lar şikayetlərə şəffaf şəkildə baxmağa çalışsalar da, bir sıra DSK-lar şikayetlərə gec və səthi baxırdılar.⁴⁴ Bəzi hallarda DSK-lar şikayetləri aldıqları aydın şəkildə bilinəndə belə, onları almadiqlarını iddia edirdilər,⁴⁵ namizədlərə qarşı ayrıseçkiliyə yol vermiş MnSK üzvlərinə qarşı tədbirlər görmürdülər,⁴⁶ namizədləri və müşahidəçiləri şikayetlərinə baxılması barədə məlumatlandırmırdılar və ya sadəcə olaraq şikayetlərə baxırdılar.⁴⁷ Hər hansı DSK-nin inzibati xəta haqqında protokol hazırlanması və ya digər cəza tədbiri görməsi barədə ATƏT/DTİHB SMM-də heç bir məlumat yoxdur.⁴⁸ Bir sıra hallarda, komissiya sədrləri YAP və ya iqtidaryönlü namizədlərin xeyrinə olaraq açıq-aşkar tərəfli mövqe tuturdular və bu dairələrdəki müxalifətdən olan və müstəqil namizədlərin şikayetləri üzrə ədalətli qərarlar çıxarılmırdı.⁴⁹

Ümumiyyətlə, seçki komissiyalarının və bəzi hallarda prokurorların yerli icra orqanları və namizədlər tərəfindən edilmiş ciddi qanun pozuntuları ilə məşğul olmaması və ya onları aradan qaldırmaması seçki prosesinə nəzərə çarpacaq dərəcədə mənfi təsir göstərdi. DSK-ların namizədlərə və yerli icra orqanları rəsmilərinə yazılı xəbərdarlıq etmələrinə baxmayaraq, təşviqat zamanı eksər pozuntuların baş verməsinə imkan yaradılırdı və onlara qarşı effektiv sanksiyalar tətbiq olunmurdu. Bu, namizədlərin prosesin ədalətli olmasına inamını bir qədər də azaltmış oldu. Yüksək vəzifəli hökumət rəsmiləri ATƏT/DTİHB SMM-ə təsdiq etdilər ki, yerli icra orqanları seçki prosesinə müdaxiləni davam edirirlər və bu, Prezidentin 25 oktyabr tarixli fərmanı ilə etiraf edildi. MSK tərəfindən seçki günündək qeydiyyata alınmış 550-dən çox şikayətin dörddə biri namizədlər və seçki komissiyalarının

⁴³ Bax Maddə 78, Seçki Məcəlləsi

⁴⁴ Məsələn, 11, 21, 33, 43, 45, 52, 54, 55, 58, 56, 62 sayılı DSK-lar

⁴⁵ Məsələn, 29, 63, 71, 73, 76, 77 sayılı DSK-lar

⁴⁶ Məsələn, 4 sayılı DSK

⁴⁷ Məsələn, 3, 43, 55, 20, 66, 63 sayılı DSK-lar

⁴⁸ Maddə 116, Seçki Məcəlləsi

⁴⁹ Məsələn, 1, 4, 21, 33, 66, 90 sayılı DSK-lar

işinə yerli icra orqanlarının müdaxiləsi və pozuntuları ilə bağlı idi.⁵⁰ SMM müşahidə etdi ki, DSK-ların çoxu bu təzyiqə və ya həddən artıq təsirə davam götirmək iqtidarında deyildi. Seçki gününədək, MSK yerli icra orqanlarının müdaxiləsi iddia edilən yeddi işi Baş Prokurorluğa göndərdi. Lakin, Baş Prokurorluq bildirdi ki, bu işləri birinci MSK özü araşdırmalı və onlarla bağlı qərar qəbul etməlidir. Bu iki oqrandan heç birinin bu işlərə baxmaq arzusunun olmaması, seçkidən əvvəl qanuna zidd hərəkətlər etmiş yeri icra orqanlarının cəzasızlığını qabarlıq şəkildə üzə çıxardı.

X. QADINLARIN İŞTİRAKİ

Qadınlar ümumiyyətlə Azərbaycanın siyasi həyatında az təmsil olunurlar. Konstitusiyaya görə qadınlar bərabər hüquqlara malikdirlər, lakin qadınların seçkilərdə iştirakını artırmaq üçün heç bir xüsusi tədbirlər görülmür. Parlamentin əvvəlki tərkibində 14 qadın deputat var idi. Nazirlər Kabinetində olan 18 nazir arasında qadın yoxdur.

Seçki sistemindən siyasi partiya siyahıları komponentinin çıxarılması və majoritar seçki sisteminə keçid qadın namizədlərin seçiləmə şanslarını azalda bilərdi. İlkin olaraq qeydiyyata alınmış 2063 namizəddən yalnız 214-ü qadın idi. İddia olunan təzyiqlər üzündən seçkiyə qədər namizədləyini geri götürmələri səbəbələr onların sayı 167-dən 45-ə endi. Müxalifət partiyaları tərəfindən az sayda qadının namizədliliyi irəli sürülmüşdü.

Yuxarı seçki orqanlarında qadınların iştirak səviyyəsi aşağıdır. MSK-nın 15 üzvündən 2-si qadındır. DSK üzvlərinin 13 fazizini qadınlar təşkil edir və 125 DSK sədrlərindən yalnız üçü qadındır. Qadınlar MnSK səviyyəsində daha yaxşı təmsil olunmuşlar. Onlar məntəqə üzvlərinin 25 faizini, məntəqə sədrlərinin isə 26 faizini təşkil edir. Qadın məsələləri seçkiqabağı təşviqat zamanı nadir hallarda səslənirdi və qadın seçicilərin təşviqat tədbirlərində iştirakı həddən artıq aşağı idi (təqribən orta hesabla beş faiz). Mediya bir çox qadın namizədlərə özlərini və öz platformalarını təqdim etmək imkanı yaratmadı, belə ki, ümumilikdə verilişlərin yalnız 3 faizi onlara həsr edilmişdi (AzTV qadınlara verilişlərinin altı faizini həsr etmişdi). SBMM-in səfər etdiyi seçki məntəqələrinin 19 faizində ailə üzvlərinin yerinə səs vermə hallarını müşahidə etməsi faktı qadınların gizli səsvermə hüququnun pozulduğunu göstərir.

Seçkilərin ilkin nəticələrinə görə, yeni Parlamentdə 15 qadın deputat olcaq və bu, əvvəlki Parlamentin tərkibi ilə müqayisədə çox cüzi müsbət dəyişikliyin olduğunu göstərir.

XI. AZLIQLARIN İŞTİRAKİ

Azərbaycanda bir neçə azlıq qrupu vardır, bunlar ləzgilər, ruslar, ermənilər, talışlar, avarlar və digərləridir. Azlıqların məsəsləsi seçki zamanı vacib amil olmadı. Bir neçə namizəd təşviqat materiallarını azlıq dillərində, xüsusən rus və talış dillərində nəşr etdi. Bəzi az sayda namizədlər azlıqların cəmləşdiyi icmalarda olan dairələrin seçicilərinin onlara səs verməsi üçün bu cür materiallar nəşr etdi.

Yeni Parlamentə bir rus, bir talış və Qubadakı yəhudü icmasından bir nümayəndə deputat seçildi.

⁵⁰ 30 sentyabr tarixdə, 86 sayılı DSK-nın sədri vəzifəsindən istefa verdi və bunu onunla izah etdi ki, ona yerli icra orqanları tərəfindən təzyiqlər göstərilir. Bundan sonra, komissiyanın digər üzvləri SMM məlumat verdilər ki, yeni sədrə səs vermek üçün onlar hədələnilərlər və ya onlara rüşvət təklif edilib. 20 oktyabr tarixdə, dairələrin birinin bir neçə MnSK sədri SMM-ə müraciət edərək bildirdilər ki, onlara seçkilərdə müəyyən nəticələri təmin etmək üçün DSK sədri və rayon icra başçısının müavini tərəfindən təzyiqlər göstərilir. 1 noyabr tarixdə, başqa bir DSK-nın sədri SMM-ə məlumat verdi ki, namizədlərdən birinin qeydiyyatının ləğv edilməsi məqsədilə yerli icra orqanları ona ciddi təzyiqlər göstərmmişlər

XII. PARTİYA MƏNSUBİYYƏTİ OLMAYAN YERLİ MÜŞAHİDƏÇİLƏR

28 oktyabr tarixdə maliyyələşdirməsinin 30 faizi xarici mənbələrdən olan QHT-lərin seçkiləri müşahidə etməsinə qoyulan qadağanı ləğv etmək üçün İctimai Birliklər və Fondlar haqqında qanuna dəyişikliklər edildi. Bu, Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB-in çoxdan verdiyi tövsiyənin arzuolunan tətbiqi idi. 28 oktyabr tarixdək, bu məhdudiyyətə uyğun gələn QHT-lər müşahidəni yalnız fərdi qeydiyyat kimi yorucu prosesdən istifadə edərək həyata keçirə bilirdilər. Baxmayaraq ki, əksər QHT-lər bu dəyişiklik edilənədək müşahidə üçün qeydiyyatdan keçmişdilər və beləliklə bu dəyişikliklərin sözü gedən seçkilər üçün praktiki əhəmiyyəti az idi, dəyişikliklər seçki prosesinə inamın artırılması üçün irəliyə atılmış addım idi və onlar gələcəkdə yerli seçki müşahidəcilik səylərinə yardım edəcək.

Yerli bitərəf seçki müşahidəsi həyata keçirən 10 QHT konfederasiyası olan Seçki Monitorinq Mərkəzi, uzunmüddətli yerli müşahidə apardı. Bir neçə QHT, o cümlədən Seçki Monitorinq Mərkəzi, Vətəndaş Cəmiyyəti Uğrunda və Azad və Ədalətli Seçkilər uğrunda Əlaqələndirici Məsləhət Şurası seçki günü çoxsaylı yerli bitərəf müşahidəçiləri məntəqələrə yerləşdirdi. Müsbət hal kimi SBMM müşahidəçiləri müəyyən etdilər ki, yerli bitərəf müşahidəçilər müşahidə aparılan məntəqələrin 97 faizində olmuşdular. Lakin, səslərin cədvəlləşdirilməsi zamanı onlar müşahidələr aparılmış məntəqələrin yalnız 40 faizində olmuşdular.

Ümumiyyətlə, yerli müşahidəçilərin qeydiyyatı məsəsləsi böyük narahatlıq doğurmadı. Lakin, Seçki Monitorinq Mərkəzi onların üzvlərinin üç dəfə polis məntəqəsinə çağırılması, onların nə ilə məşğul olması və ya təlimçilərin siyahısının polisə təqdim etmələrinin xahiş edilməsi hallarının olması barədə məlumat verdi. Seçki Monitorinq Mərkəzinin mərkəzi ofisinə 26 oktyabr tarixdə polis gəlmış və ertəsi gün təşkilatın Bakı üzrə koordinatoru saxlanılmış və sual-cavab edildikdən sonra azad edilmişdi.

XIII. SEÇKİ GÜNÜ

A. SƏSVERMƏ

6 noyabr seçkilərində, Azərbaycan üzrə seçicilərə xidmət göstərmək üçün 5,053 məntəqə yaradılmışdı. SBMM müşahidəçiləri ölkə üzrə 2,600-dan artıq seçki məntəqəsinə səfər etdilər. MSK-nin verdiyi məlumatə əsasən seçicilərin 42.2 faizi seçkilərdə iştirak etmişdilər,⁵¹ bu isə əvvəlki ümumi seçkilərdən xeyli dərəcədə aşağı idi.⁵²

SBMM müşahidə komandalarının çoxu məlumat verdilər ki, seçki məntəqələri vaxtında açıldı. Lakin, bir sıra məntəqələrdə düzgün açılış prosedurlarından ciddi kənara çıxmalar, o cümlədən bülletenlərin ümumi sayının müyyənləşdirilməməsi və elan edilməməsi və qeydiyyatdançıxma vəsiqələrinin ləğv edilməməsi halları baş vermişdi. Müşahidələr aparılmış seçki məntəqələrinin 14 faizində açılış mərasimləri “pis” və ya “çox pis” kimi qiymətləndirilmişdi.

Ümumiyyətlə, SBMM müşahidəçiləri səfərlər etdikləri seçki məntəqələrin 87 faizində səsverməni müsbət, 13 faizində isə xeyli dərəcədə mənfi qiymətləndirmişdilər. Bu məntəqələrdə sistematik problemlər və/və ya pozuntular qeydə alınmışdı. Səsvermə ümumiyyətlə sakit keçmişdi, lakin müşahidələr aparılmış seçki məntəqələrinin 14 faizində gərginliyin olması barədə məlumatlar verilmişdi. Müşahidələr aparılmış məntəqələrin 9 faizində ciddi prosedur pozuntularına icazəsi olmayan şəxslərin, əsasən yerli icra orqanlarının nümayəndələrinin olması daxil idi. Bu şəxslərdən

⁵¹ MSK və DSK-ların nəticələri ləğv etməsinə qədər seçici faallığı 46.6 faiz idi

⁵² MSK-nin internet saytına əsasən, 2003 Prezident seçkilərindən seçicilərin 71.23 faizi, 2000-ci il parlament seçkilərində 71.33 faizi və 1998-ci il Prezident seçkilərində 79.18 faizi iştirak etmişdi

bəzilərinin seçki komissiyalarının işinə müdaxilə etməsi və ya seçicilərin seçiminə təsir etmək cəhdləri müşahidə edilmişdi. SBMM müşahidələr apardığı məntəqələrin 6 faizində hədə-qorxular və seçicilərin seçiminə təsir göstərmək cəhdlərini müşahidə etmişdi. Digər ciddi pozuntular bülletenlərin qutuya topa halında atılması⁵³ və seçici vəsiqəsi qaydasının qeyri-ardıcıl tətbiqi idi ki, bunlar da müşahidələr aparılmış məntəqələrin üçdə birində müşahidə olunmuşdu. Qrup halında və ailə üzvlərinin yerinə səs vermə hallarına hələ də rast gəlinirdi, belə ki, bu hallar müşahidələr aparılmış məntəqələrin 19 faizində müşahidə olunmuşdu. Nisbətən az sayda seçicinin səyyar səsvermə yolu ilə səs verməsinə baxmayaraq, SBMM müşahidəçiləri bu cür səsvermə üçün verilmiş ərizələrin sayından çox seçicilərin səs verməsini qeydə almışdır.

Barmaqların mürəkkəblənməsi prosedurları, xüsusilə seçicilərin barmaqlarının mürəkkəblənməsi müşahidələr aparılmış məntəqələrin 11 faizində müvafiq şəkildə həyata keçirilməmişdi. Bu zaman bir neçə MnSK-da mürəkkəblənmə prosedurlarına ümumiyyətlə əməl olunmamışdı. Bu onu göstərdi ki, mürəkkəblənmənin gec tətbiq olunması təlimləndirmə, seçicilərin maarifləndirilməsi və icra edilmə baxımından böyük çətinliklərə gətirib çıxardı.

Namızadlərin nümayəndələri və bitərəf yerli müşahidəçilər müşahidələr aparılmış məntəqələrin demək olar ki, hamısında (97 faiz) var idilər. Lakin, bəzi hallarda namızadlərin nümayəndələrinin MnSK üzvlərinin seçki məntəqələrindən çıxarılması və ya kənarlaşdırılması halları baş vermişdi.⁵⁴ SBMM yerli icra orqanlarının nümayəndələrinin və YAP müşahidəçilərinin seçki prosesinə müdaxiləsini və ya birbaşa idarə etməsini və ya seçicilərə başqa cür təsir göstərməsini müşahidə etmişdir.⁵⁵ Video kameralarla məntəqələrdəki seçki prosesinin ləntə alınması⁵⁶ və bəzi hallarda fəndlərin, o cümlədən eksit pol işçilərinin seçicilərin seçiminə təsir göstərmək və ya seçicilərin kimə səs verməsini müəyyən etmək cəhdləri⁵⁷ seçicilərə qarşı hədə-qorxu kimi qiymətləndirilmişdi.

Qeyri-müvafiq səsvermə yerləri (15 faiz) tez-tez məntəqələrdə sıxlığın olması ilə nəticələnirdi. Qeyri-müvafiq səsvermə yerləri ilə bağlı problemlər adı seçki məntəqələrinə nisbətən məcburi köçkünlər üçün təşkil edilmiş seçki məntəqələrində üstünlük təşkil edirdi. Seçki məntəqələrinin təqribən 43 faizi əlil şəxslərin daxil olması üçün qeyri-mümkün yerlər kimi qiymətləndirilmişdi.

⁵³ Bülletenlərin qutuya topa halında atılması və digər seçki saxtakarlıqları SBMM tərəfindən bilavasitə DSK 5, məntəqə 15; DSK 11, məntəqə 3; DSK 14, məntəqələr 5, 12, 22; DSK 46, məntəqə 16; DSK 60, məntəqə 17; DSK 62, məntəqə 5; DSK 75, məntəqə 26; DSK 88, məntəqə 18; və DSK 123, məntəqə 45-də müşahidə olunmuşdu. SBMM müşahidəçiləri səfər etdikləri məntəqələrin 28 faizində oraya gəlməmişdən əvvəl bülletenlərin qutuya topa halında salınmasını göstərən nişanələrin olduğu haqda məlumat vermişdir.

⁵⁴ Namızadlərin müşahidəçiləri bu məntəqələrdən çıxarılmışdır - DSK 19, məntəqə 5; DSK 33, məntəqə 19; DSK 39, məntəqə 2 (Azadlıq blokunun müşahidəçisi); və DSK 75, məntəqə 32 (dörd namızad müşahidəçisi yerli icra nümayəndəsi və polis tərəfindən məntəqədən çıxarılmışdır). MnSK üzvlərini bu MnSK-lardan kənarlaşdırılmışdır: DSK 39, MnSK 6 (AXCP tərəfindən təyin olunmuş MnSK üzvü); və DSK 77, MnSK 19 (Müsavat tərəfindən təyin olunmuş MnSK üzvü).

⁵⁵ SBMM müşahidəçiləri YAP namızadının nümayəndələri tərəfindən bu məntəqələrdə seçicilərin seçiminə təsir göstərilməsini müşahidə etmişdir: DSK 8, məntəqə 30; DSK 10, məntəqə 16; DSK 13, məntəqə 5; DSK 34, məntəqə 13; DSK 42, məntəqələr 30 və 46; DSK 57, məntəqə 3; DSK 62, məntəqə 7; DSK 65, məntəqə 19; DSK 75, məntəqə 2; DSK 87, məntəqələr 6, 9, 31, 48 və 49; DSK 88, məntəqələr 4, 5, 6 və 26; DSK 100, məntəqə 40; DSK 108, məntəqə 19; DSK 113, məntəqə 16; və DSK 116, məntəqə 1; icazəsiz yerli icra nümayəndəsi tərəfindən - DSK 55, məntəqə 24; DSK 74, məntəqələr 4 və 10; DSK 75, məntəqə 14; DSK 86, məntəqə 55; DSK 100, məntəqə 29; DSK 107, məntəqə 29; və DSK 123, məntəqələr 31, 33 və 36; MnSK üzvləri və ya sədrələri tərəfindən: DSK 15, məntəqə 15; DSK 24, məntəqə 25; DSK 47, məntəqə 29; DSK 55, məntəqə 9, DSK 65, məntəqə 15; DSK 76, məntəqə 14; DSK 77, məntəqə 3; DSK 99, məntəqə 29; və DSK 105, məntəqə 26.

⁵⁶ Yerli icra orqanlarının nümayəndələri tərəfindən bəzi hallarda hətta səsvermə kabinetində belə seçicilərin ləntə alınma vasitəsilə hədələnməsi bu məntəqələrdə müşahidə olunmuşdu: DSK 30, məntəqə 103; DSK 33, məntəqə 29; DSK 39, məntəqələr 2 və 3, DSK 46, məntəqə 29; DSK 68, məntəqə 5; DSK 70, məntəqə 6; DSK 75, məntəqələr 13 və 14; DSK 76, məntəqə 22; DSK 105, məntəqə 4; DSK 106, məntəqə 16; DSK 108, məntəqə 2; DSK 113, məntəqə 16; və DSK 125, məntəqə 26

⁵⁷ DSK 77, məntəqə 5-də və 34 sayılı dairənin bir neçə seçki məntəqəsində SBMM tərəfindən müşahidə olunmuşdu

B. SƏSLƏRİN SAYILMASI

SBMM-in müşahidə komandaları 231 məntəqədə səslərin sayılmasını izləmişdilər. Seçki günü olan proses səslərin sayılması zamanı kəskin şəkildə pisləşmişdi. SBMM müşahidəçiləri səslərin sayılması prosesini müşahidə apardıqları məntəqələrin 41 faizində pis və ya çox pis kimi qiymətləndirmişdilər. SBMM müşahidəçiləri səslərin sayılması zamanı geniş çeşiddə ciddi pozuntular, o cümlədən nəticə protokollarının saxtalaşdırılmasını (12 faiz), nəticə protokollarının mürəkkəbli qələmlərlə doldurulmamasını (14 faiz), müşahidəçilərin hədələnməsini (16 faiz), icazəsiz şəxslərin prosesi idarə etməsini (14 faiz) qeydə almışdır. MnSK-ların üçdə birindən çoxunda əsas prosedurlara əməl olunmamışdı.⁵⁸ Bəzi seçki məntəqələrində SBMM bülletenlərin bir topadan digər topaya qoyulması yolu ilə MnSK üzvlərinin müyyəyən namizədin xeyrinə səslərin artırılması cəhdlərini müşahidə etmişdi.⁵⁹ Namizədlərin nümayəndləri və ya məntəqə komissiyalarının müxalifətdən olan üzvləri bir sıra hallarda məntəqələrdən çıxarılmışdır.⁶⁰ Bəzi hallarda, səslərin sayılması dayandırılmış və proses qanuna zidd olaraq xeyli dərəcədə gecikdirilmişdi.⁶¹ Bir neçə halda, protokollar müşahidəçilərin gözü qarşısında doldurulmamışdı, boş saxlanılmışdı,⁶² və ya birbaşa DSK-ya aparılmamışdı.⁶³ Yekun protokollar müşahidə aparılmış məntəqələrin 55 faizində qanunun tələblərinə zidd olaraq divardan vurulmamışdı. Müşahidəçilər məlumat vermişdilər ki, müşahidə aparılmış məntəqələrin yalnız 83 faizində buna hüquq olan şəxlər protokolların imzalanmış və möhürlənmiş nüsxələrini ala bilmışdilər.

C. NƏTİCƏLƏRİN CƏDVƏLLƏŞDİRİLMƏSİ

Ümumilikdə, dairə səviyyəsində nəticələrin cədvəlləşdirilməsi müşahidələr aparılmış 90 DSK-nın 34 faizində pis və ya çox pis kimi qiymətləndirilmişdi. Cədvəlləşdirmə prosedurlarına ardıcıl olaraq əməl edilməmişdi və müşahidə edilmiş halların 21 faizində təşkilat işi zəif və ya çox zəif kimi qiymətləndirilmişdi. Bir neçə DSK doldurulmamış və ya bir hissəsi doldurulmuş protokollar qəbul etmişdi (o cümlədən karandaşla doldurulmuş protokollar) və DSK-da protokolları dolduran və ya onlara dəyişikliklər edən MnSK sədrleri və ya üzvlərinə qarşı heç bir tədbir görülməmişdi. 85 sayılı DSK-da, SBMM müşahidəçiləri məlumat vermişdilər ki, həmin DSK-nın sədri və katibi MnSK sədrleri ilə birlikdə məntəqə protokollarının saxtalaşdırılmasında fəal iştirak etmişdilər.

⁵⁸ Müşahidə aparılmış hər dörd MnSK-dan birində seçici siyahılarındakı imzalar sayılmamışdı; hər beş məntəqədən birində istifadə edilməmiş bülletenlər sayılıb ləğv edilməmişdi; hər üç məntəqədən birində etibarlı bülletenlərin arxa tərəfinə möhür vurulmamışdı; MnSK-ların 29 faizində bülletenlər ardıcıl surətdə müzakirə edilməmişdilər; MnSK-ların 66 faizində arxasına möhür vurmaqla etibarsız sayılmış bülletenlərin etibarsız olması səbəbləri göstərilməmişdi

⁵⁹ DSK 22, MnSK 18; DSK 30, MnSK 1; DSK 33, MnSK 18; DSK 85, MnSK 12; və DSK 107, MnSK 5-də müşahidə edilmişdi. Pozuntular əksər hallarda YAP namizədlərinin xeyrinə olmuşdu.

⁶⁰ DSK 4, MnSK 24 (MnSK sədrinin istifadə edilməmiş bülletenləri sayıb ləğv etmədən imtina etməsinə etirazını bildirdikdən sonra MnSK katibi sədrin xahişi ilə polis tərəfindən məntəqədən çıxarılmışdı)

⁶¹ DSK 18, MnSK 10; DSK 30, MnSK 1; DSK 36, MnSK 12; DSK 40, MnSK 7; DSK 85, MnSK 12 (qabaqcadan imzalanmış protokol MnSK üzvlərinin çoxunun məntəqəni tərk etməsindən sonra doldurulmuşdu), DSK 107, MnSK 24

⁶² DSK 8, MnSK 3 (sədr məntəqəni tərk etmişdi, protokol imzalanmamışdı); DSK 9, MnSK 20 (protokol doldurulmamışdı); DSK 11, MnSK 30 (MnSK sədri boş protokolu götürərək DSK-ya getmişdi); DSK 13, MnSK 23 (MnSK sədri qonşu otağa keçərək qapını bağlamış və müşahidəçilərə protokolun doldurulmasını müşahidə etməyə icazə verməmişdi); DSK 22, MnSK 2 (MnSK sədri boş protokolu götürərək məntəqəni tərk etmişdi); DSK 22, MnSK 4 (Sədr boş, lakin imzalanmış protokolu götürərək məntəqəni tərk etmək istəyərkən yerli müşahidəçilər tərəfindən dayandırılmışdı); DSK 25, MnSK 11 (səslərin yekun sayılması prosedurları və protokolun doldurulması bağlı qapı arxasında baş vermişdi); DSK 27, MnSK 14 (MnSK-nın sədri və üç üzvü seçki qutusunu götürərək başqa otağa keçib qapını bağlamışdilar); DSK 38, MnSK 4 (MnSK sədri məntəqəni tərk etmişdi). Bundan başqa, boş protokollar bu məntəqələrdə müşahidə olunmuşdular: DSK 2, MnSK 7; DSK 33, MnSK-lar 17, 19, 26, 27 və 29; DSK 65, MnSK 14; DSK 94, MnSK 3; DSK 100, MnSK 11, DSK 112, MnSK 30

⁶³ DSK 14, MnSK 12 (MnSK sədri protokolu və bülletenləri yerli icra hakimiyyətinin binasına aparmışdı); DSK 94, MnSK 3 (MnSK sədri DSK-ya gedən zaman gözdən itmişdi); DSK 99, MnSK 36 (protokollar yerli icra hakimiyyətinin binasına aparılmışdı). 100 sayılı DSK-da, bütün MnSK-lar ilkin olaraq yerli icra hakimiyyətinə müraciət etmişdilər, burada protokollar yoxlanılmış, düzəlişlər edilmiş və sonra DSK-ya aparılmışdı

Yerli bitərəf müşahidəçilər müşahidə aparılmış DSK-ların yalnız 40 faizində və namizədlərin nümayəndələri isə müşahidə aparılmış DSK-ların üçdə ikisində var idi. İcazəsiz şəxslər müşahidə aparılmış hər altı DSK-dan birində var idi.

XIV. SEÇKİLƏRİN NƏTİCƏLƏRİNİN ELAN EDİLMƏSİ VƏ SEÇKİDƏN SONRAKİ HADİSƏLƏR

Dairələr üzrə ümumi nəticələrin qanunla nəzərdə tutulmuş müddət ərzində açıqlanmasına baxmayaraq, məntəqələr üzrə təfsilatlı nəticələr DSK-ların MSK ilə komputer şəbəkəsi vasitəsilə əlaqəsi olmasına rəğmən yalnız seçkidən dörd gün sonra 10 noyabr tarixdə elan edildi. Bu, namizədlər və müşahidəçilərin nəticələrin düzgün elan edilib-edilməməsini yoxlamasına çətinlik törətdi. İki dairənin, 9 və 42 sayılı dairələrin, protokolları heç vaxt ictimaiyyət üçün açıqlanmadı.

Seçki Məcəlləsinə görə, nəticələr üzrə protokolları nəzərdən keçirmək və nəticələrin yekun təsdiqi məqsədilə Konstitusiya Məhkəməsinə göndərilməsi üçün MSK-ya 20 gün vaxt verilir.⁶⁴ MSK nəticələr üzrə protokolları özünün 7 noyabr iclasında nəzərdən keçirməyə başladı və 23 noyabr tarixdə seçkilərin nəticələri üzrə yekun protokolu qəbul edənə kimi 7 iclas keçirdi. Bu protokol komissiya üzvlərinin 11-in lehinə və 4-ün əleyhinə səs verməsi ilə qəbul edildi, lakin imza atmaqdan imtina etmiş bu dörd üzvdən ikisi sonradan protokolu imzaladı. MSK hələ baxılmamış şikayət və müraciətləri nəzərdən keçirməmiş yekun protokolu qəbul etdi.

MSK Seçki Məcəlləsinin 170.2-ci Maddəsinə əsasən dörd dairənin nəticələrini ləğv etdi⁶⁵. Bu maddəyə görə, DSK və ya MSK seçki dairəsində olan seçki məntəqələrinin ümumi sayının 2/5 hissəsindən çoxunu ləğv edərsə və həmin seçki məntəqələrində qeydə alınmış seçicilərin sayı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının 1/4-dən çoxunu təşkil edərsə, bu zaman bütün dairə üzrə seçkinin nəticələri ləğv edilir. MSK əlavə 77 dairədə 292 MnSK-nın nəticələrini ləğv etdi, lakin bu, həmin dairələrdəki ümumi nəticələrin ləğvinə gətirib çıxarmadı. Seçki gecəsi DSK-lar tərəfindən nəticələri ləğv edilmiş 37 MnSK daxil olmaqla ümumilikdə 461 MnSK-nın nəticələri 23 noyabr tarixdək ləğv edildi. MSK seçki nəticələrinin saxtalaşdırılmasına görə altı DSK-nin⁶⁶ və 14 dairədə 108 MnSK-nın bütün üzvlərini vəzifələrindən azad etdi. 1 dekabr tarixdə, Konstitusiya Məhkəməsi daha 164 MnSK-nın nəticələrini ləğv etdi ki, bu da 170.2-ci Maddənin tələblərinə görə daha altı dairədə seçkilərin nəticələrinin ləğv edilməsinə səbəb oldu.⁶⁷ Ümumilikdə, seçki komissiyaları və məhkəmələr tərəfindən 625 MnSK-da seçkinin nəticələri ləğv edildi. Bu, MnSK-ların ümumi sayının 12.2 faizini təşkil edir və bu məntəqələr 88 dairəni əhatə edir. Nəticələri ləğv edilmiş bu 10 dairədə təkrar seçkilər 13 may 2006-cı il tarixə təyin edilmişdir. On azı 3 icra hakimiyyəti başçısı⁶⁸ və iki DSK sədri⁶⁹ səsvermə günü seçki pozuntularına yol verdiklərinə görə vəzifələrindən azad edilmişdilər. Seçki sənədlərini saxtalaşdırıldıqlarına görə iki DSK sədri həbs edilmiş və məhkum edilmişlər. Digər 6 DSK-nin və 108 MnSK-nın üzvləri tam şəkildə vəzifələrindən azad edilmişlər. MSK 29 MnSK üzrə materialları mümkün cinayət tərkibinin olması səbəbilə Baş Prokurorluğa gəndərmışdır. Bu, hakimiyyətin seçki pozuntularına görə cəzalandırmaya ehtiyac olduğunu qəbul etməsinin göstəricisi olsa da, bu məsələni daha geniş şəkildə həyata keçirmək üçün əlavə addımlar zəruridir.

⁶⁴ Maddə 171.1, Seçki Məcəlləsi

⁶⁵ 9, 38, 42 və 110 sayılı dairələr

⁶⁶ 9, 38, 42, 110, 119, və 125 sayılı DSK-lar

⁶⁷ Konstitusiya Məhkəməsi 31, 44, 69, 103, 106 və 119 sayılı dairələrin nəticələrini ləğv etdi

⁶⁸ Zaqatala, Suraxanı və Sabirabad rayonları

⁶⁹ 9 və 42 sayılı DSK-lar

9, 13 və 19 noyabr tarixlərində Azadlıq bloku seçki pozuntularına qarşı etirazını bildirmək üçün Qələbə meydanında mitinq keçirmək üçün icazə əldə etdi və onları keçirdi. Ciddi incidentlər haqqında məlumat verilməmişdi. Lakin, SMM belə məlumatlar almışdı ki, blokun digər regionlardan olan tərəfdarlarının bu mintinqdə iştirak etmək üçün Bakıya səfərlərinin qarşısı alınıb. 10 noyabr tarixdə, YAP Qələbə meydanında öz qələbəsini qeyd etmək üçün mitinq təşkil etdi. Azadlıq bloku və digər müxalifət partiyaları 26 noyabr tarixdə Qələbə meydanında daha bir etiraz mitinqi təşkil edilər. Bu mitinq SMM-in Azərbaycanı tərk etməsindən sonra baş verdi. Mitinq üçün ayrılan vaxtin bitməsindən dərhal sonra polis böyük güc tətbiq edərək iştirakçıları dağladı.

XV. SEÇKİ GÜNÜNDƏN SONRA ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR

A. ŞİKAYƏTLƏR ÜZRƏ MSK TƏRƏFİNDƏN ÇIXARILAN QƏRARLAR

Seçki günü və ondan sonra MSK 1,000-dən artıq şikayət almış və qeydiyyatdan keçirmişdi, lakin bu şikayətlərin çoxuna baxılmadı.⁷⁰ Nəzərdən keçirilmiş şikayetlərə şəffaf şəklində və qanuna uyğun olaraq baxılmamışdı.

MSK-nin bütün şikayetlər üzrə qərar çıxarması qanunun tələbi olsa da⁷¹, MSK qanunun bu tələbini tam yerinə yetirə bilmədi. Qanunun tələbi yerinə yetirildiyi hallarda isə bu cavablar MSK-nin rəsmi qərarı şəklində deyildi, çünki MSK iclaslarında şikayetlər üzrə səsvermə olmurdu. MSK çox vaxt şikayetçilərə hər hansı MSK üzvünün və ya əməkdaşının adından yazılmış məktublar şəklində cavab verirdi. MSK-nin şikayetlərə cavabı onun rəsmi qərarları ilə birgə internet səhifəsində dərc edilmirdi və bu onu göstərirdi ki, MSK özü bu cür cavabların qərar statusuna malik olduğunu hesab etmirdi.

MSK özünün iclaslarında çıxardığı qərarlar haqqında şikayetçilərə məlumat vermirdi və şikayetçilərə izahat vermək və ya yeni dəlillər təqdim etmək hüququ verilmirdi. Bundan əlavə, MSK rəsmi araşdırırmalar aparmır və ya öz iclaslarında şikayetləri nəzərdən keçirmirdi. Bunun əvəzinə komissiyanın bir üzvü, bir qayda olaraq səsvermə zamanı çoxluğu təmsil edən komissiya üzvü, şikayetçi araşdırır və öz gəldiyi qənaətləri haqqında məruzə edirdi. Bu məruzələr MSK üzvlərinə şikayet barədə tam məlumat vermirdi. Şikayətlərin sayının çox olmasına baxmayaraq, MSK az-az iclaslar çağırırdı və bütün qalmış şikayetlərə baxmadan yekun protokolu hazırladı.

MSK tərəfindən dörd dairədə ümumi nəticələrin ləğvi prosesinin kifayət qədər əsası və ya dəlil bazası yox idi və proses şəffaf deyildi. Bu dörd dairədə nəticələrin etibarsız sayılması üzrə MSK qərarlarının nəticəsinə görə “protokollarda qəbul edilməz dəyişikliklər edilmişdi və qanun pozuntularına yol verilmişdi ki, bunun nəticəsində seçicilərin iradəsini müəyyən etmək mümkün deyildi”. Lakin bu nəticənin faktə söykənən heç bir əsası göstəriləmişdi. İctimaiyyətə verilən açıqlamalarda və ATƏT/DTİHB SMM-la görüşləri zamanı, MSK-nin sədri bildirmişdir ki, DSK/MSK-ya təqdim edilmiş MnSK protokolu ilə namizədə verilmiş protokol arasında hər hansı uyğunsuzluğun olması həmin məntəqədə səsvermə nəticələrinin dərhal etibarsız hesab edilməsinə səbəb olacaq. Lakin, nəticələrin etibarsız élan edilməsi üçün istifadə edilən bu əsas MSK tərəfindən ardıcıl olaraq tətbiq edilməmişdi və bu, Seçki Məcəlləsində də etibarsızlığa gətirib çıxarıcaq bir əsas kimi ehtiva edilməmişdi.

Bundan başqa, MSK nəticələri etibarsız élan edərkən, ilkin faktlarla bağlı sorğu göndərmədi⁷² və Seçki Məcəlləsinin 108.4-cü Maddəsinə əməl etmədi. Maddəyə əsasən DSK tərəfindən təqdim

⁷⁰ MSK seçki günü şikayetləri üçün nəzərdə tutulan üç gün ərzində seçki günü baş vermiş pozuntular üzrə 538 şikayət qeydə almışdı ki, onlardan 65-i 6 noyabr tarixdə daxil olmuşdu. 9-17 noyabr tarixləri arasında MSK əlavə 459 şikayət qeydə almışdı

⁷¹ Maddələr 25.2.2 və 112.4, Seçki Məcəlləsi

⁷² Maddə 170.2, Seçki Məcəlləsi

olunmuş protokollarda “səhvlər, yolverilməz düzəlişlər və uyğunsuzluqlar” aşkar edilərsə, MSK-nin həmin DSK –da səslərin yenidən sayılması barədə qərar qəbul etmə hüququ vardır. DSK və MnSK-ların protokolları MSK-nin iclaslarında araşdırılmamış və ya nəzərdən keçirilməmişdir. Səsvermə məntəqələrində nəticələrin ləğv edilməsi və eləcə də protokolun etibarsız sayılması sadəcə hər hansı MSK üzvünün çıxardığı nəticə əsasında baş verirdi. Bir MSK üzvünün protokolda çatışmaqzlıq olması barədə yürütüyü mühakimə iddia edilən çatışmazlıq barədə izahat verilmədən və ya verilmiş səslərin identifikasiya edilməsi həyata keçirilmədən müəyyən edilmiş fakt kimi qəbul edilirdi. Beləliklə, dörd dairənin heç birində nəticələrin ləğvi üçün açıq şəkildə təqdim edilmiş faktiki əsas yox idi. Bu isə xüsusilə narahatlıq doğurur, belə ki, MSK bu dairədə iddia edilən pozuntular haqqında az sayda şikayat qeydə almışdı.⁷³

B. APPELYASIYA MƏHKƏMƏSİ VƏ ALİ MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN MÜRACİƏTLƏRƏ BAXILMASI

Seçkidən sonrakı mübahisələrə məhkəmələrdə baxılması zamanı hüquqi bazaya geniş şəkildə etinəsizliq göstərilmişdi və proses beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş normalara cavab vermirdi. Ümumilikdə, Appelyasiya Məhkəməsi seçkidən sonrakı dövrdə 71 müraciət və şikayət qəbul etmişdi. Ali Məhkəmə seçkidən sonrakı dövrdə 23 noyabr tarixə qədər doqquz müraciət və şikayət qəbul etmişdi. ATƏT/DTİHB SMM Appelyasiya Məhkəməsində səkkiz, Ali Məhkəmə də isə yeddi dinləməni müşahidə etmişdi. Əksər hallarda, şikayət və müraciətlər həm Appelyasiya Məhkəməsi, həm də Ali Məhkəmə tərəfindən ya dəlillər nəzərdən keçirilmədən təmin edilməmiş, ya da əsassız sayilaraq rədd edilmişdi.

Müxalifət MSK-nin 9, 42 və 110 sayılı dairələrdəki nəticələrin ləğvindən şikayət vermişdi. Appelyasiya Məhkəməsi heç bir araştırma aparmadan və ya MnSK protokolları kimi əsas sənədləri və dəlilləri nəzərdən keçirmədən MSK-nin bu üç qərarını qüvvədə saxladı.⁷⁴ 9 sayılı dairədə, şikayətçi MSK tərəfindən Baş Prokurorluğa göndərilmiş protokolların yoxlanılması ilə bağlı Appelyasiya Məhkəməsinə müraciət etdi. Bu müraciət təmin edilmədi. 42 sayılı dairədə, eynilə bu cür müraciət edildi və məhkəmə yenidən müraciəti təmin etmədi və qərar çıxardı ki, qanunla müəyyən edilmiş müddət ərzində protokolları Baş Prokurorluqdan almaq mümkün deyil. MSK etibarsız hesab edilmiş protokollardakı spesifik səhvlər barədə və ya protokollardakı hənsi səhvlərin onların etibarsız hesab edilməsi üçün kifayət etməsi barədə heç bir izahat və ya hər-hansı məlumat verə bilmədi.

11 sayılı dairənin işinə baxan zaman Appelyasiya Məhkəməsində vəziyyət bir qədər yaxşılaşdı. Burada da şikayətçi müxalifətdən olan namizəd idi. Bu halda, məhkəmə protokolları diqqətlə yoxladı və ekspert dəlilini nəzərdən keçirdi. Lakin, ləğvetmə haqqında qərarın qüvvədə saxlanması üçün sübut etmə yükünün MSK üzərində olmasına baxmayaraq, bu hərəkət və qərarın qəbul edilməsini məhkəmə dinləməsində sübut etmək üçün MSK təminədici və ya sənəd dəlillərini nə özü təqdim etdi, nə də ondan bu dəlillərin təqdim olunması xahiş edildi.⁷⁵ Beləliklə, məhkəmə işi hüquqi bazanın tələblərinə tam cavab vermədi.

Ali Məhkəmədə baxılan işlər zamanı yuxarıda qeyd edilmiş çatışmazlıqlar aradan qaldırılmışdı. Ali Məhkəmə MSK-nin hər bir qərarını qüvvədə saxladı.

⁷³ SMM-in 6-9 noyabr tarixləri arasında qeydə alınmış və 9 sayılı dairədəki pozuntular barədə xəbər verən altı şikayət barədə məlumatı vardır. Lakin, ləğv edilmə tarixinə kimi (7 noyabr), yalnız iki şikayət var idi və bu iki şikayətə MSK tərəfindən hətta heç baxılmamışdı. 38 sayılı dairədə, 6-9 noyabr tarixləri arasında beş şikayət qeydə alınmışdı, lakin onlara MSK iclaslarında çox az diqqət yetirilmişdi. 42 sayılı dairədə üç, 110 sayılı dairədə isə iki şikayət var idi

⁷⁴ Mülki Prosessual Məcəllənin 217.4-cü Maddəsinə görə, məhkəmə öz qərarlarını yalnız məhkəmə iclasında yoxlanılmış dəlillər əsasında çıxarmalıdır

⁷⁵ Mülki Prosessual Məcəllənin 287-ci Maddəsinə görə, “sübut etmək vəzifəsi ... aktı və ya qərarı qəbul edən orqanın üzərinə düşür.”

XVI. TÖVSIYYƏLƏR

ATƏT/DTİHB Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən nəzərdən keçirilmək üçün aşağıdakı tövsiyələri verir. Bu tövsiyələr ATƏT/DTİHB-in əvvəlki Yekin Hesabatlarındakı və ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyası tərəfindən hazırlanmış Birgə Qiymətləndirmələr və Rəylərdəki bütün tövsiyələri təkrarlamır. Bir sıra əvvəlki tövsiyələr hələ də yerinə yetirilməmişdir və quvvədə qalmaqdadır.

A. İCRA HAKİMİYYƏTİ

- Qanunvericiliyə və Prezidentin verdiyi iki fermana zidd olaraq yerli icra orqanlarının seçki komissiyalarının işinə və seçki təşviqatına geniş və davamlı müdaxiləsini nəzərə alaraq və seçki komissiyalarının, məhkəmələrin və yuxarı icra orqanlarının buna məhdud reaksiya verməsini nəzərə alaraq, seçkilərin ATƏT öhdəliklərinə və digər beynəlxalq standartlara uyğun keçirilməsini təmin etmək üçün şərt kimi dövlət orqanlarının bu cür müdaxilənin qarşısını almaq məqsədilə əlavə siyasi iradə göstərməsi zəruridir.

İcra orqanlarının hərəkətlərinin qanunla müəyyən edilmiş hüdudlarda olmasını təmin etmək üçün onlarda hansı səpkidə və miqyasda islahatların aparılmasını müəyyən etmək məsələsini Prezidentin Administrasiyası və Parlament nəzərdən keçirməlidir.

B. HÜQUQI BAZA

- Mərkəzi Seçki Komissiyası və aşağı seçki komissiyalarının tərkibini, o cümlədən sədrələr, sədr müavinləri və katiblərin təyin edilməsi prosedurunu dəyişdirmək məqsədilə Seçki Məcəlləsinə elə dəyişikliklər edilməlidir ki, seçki komissiyalarına, xüsusilə də həmin vəzifələri tutan şəxslərə qarşı ictimai etimad yaransın.
- Siyasi toplantılar məhdudiyyətlər qoymaqla bağlı yerli icra orqanlarına verilmiş məhdudiyyətsiz səlahiyyətlərin azaldılması və seçki müddəti ərzində ümumi sərbəst toplaşmaq azadlığına hörmət edilməsini təmin etmək üçün Sərbəst Toplaşmaq Azadlığı haqqında Qanuna və Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməlidir.
- Seçicilərin barmaqlarının gözə görünməyən mürəkkəblə işaretlənməsini təmin etmək və seçici vəsiqələrinin təqdim edilməsi müddəasını ləğv etmək üçün Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməlidir.
- Seçki Məcəlləsinin şikayət və müraciətlərin verilməsi prosedurlarından bəhs edən 112-ci Maddəsi MSK-nin şikayətlər barədə təlimatı ilə birlikdə dəyişdirilməlidir. Seçki Məcəlləsində seçki komissiyaları tərəfindən hansı dəlillərin nəzərdən keçirilməsi barədə daha təfsilətli müddəalar olmalıdır və MSK və dairə seçki komissiyaları tərəfindən əməl olunmaq üçün ayrıca prosedurlar müəyyən edilməlidir.
- Seçki Məcəlləsində ilk instansiya olaraq şikayetlərin hara təqdim olunması məsələsi müəyyən olunmalıdır və hansı hallarda şikayətin birbaşa yuxarı seçki komissiyasına verilməsi göstərilməlidir.
- Seçki komissiyaları tərəfindən şikayetlərə baxılmasını, hər bir şikayət üzrə səsvermənin keçirilməsini və şikayetlər üzrə seçki komissiyalarının qərarlarının sənədləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməlidir. MSK-ya verilmiş şikayetlər ayrı-ayrılıqda hər-hansı MSK üzvü və ya əməkdaşı tərəfindən deyil, MSK tərəfindən araşdırılmalıdır.

8. Seçki Məcəlləsi bütün seçki komissiyalar qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoymalıdır: (i) hər bir şikayət üzrə dəqiq faktlar əldə etmək; (ii) şikayətin araşdırılması üçün hansı addım və hərəkətlər edildiyini qısaca bildirmək; və (iii) şikayətin (tamamilə və ya bir hissəsinin) qəbul edilməsi və ya təmin edilməməsi üzrə qərarın çıxarılmasının və digər qənaət və tövsiyələrin verilməsinin səbəblərini bildirmək.
9. Seçki nəticələrinin ləğv edilməsi üzrə ədalətli olan və ardıcıl və obyektiv şəkildə tətbiq oluna biləcək prosedurlar müəyyən etmək üçün Seçki Məcəlləsinin 108.4, 170.2.1, və 170.6-cı Maddələrinə dəyişikliklər edilməlidir. İlk önce səslərin tam şəffaf şəkildə yenidən sayılması tələb olunmalıdır və hansı hallarda səslərin yenidən sayılması üçün qərar verilməsi dəqiqləşdirilməlidir. Nəticələrin ləğv edilməsi ən son tədbir olmalıdır.
10. Şahidin məhkəmə dinləmələrində yalnız şifahi ifadə verdiyi halda bir norma kimi onun şahidliyinin məqbul sayılması barədə beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş prinsipin daxil edilməsi üçün Mülki Prosessual Məcəllə və İnzibati Xətalar Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməlidir.
11. Namizədlərin qeydiyyatının ləğv edilməsi ilə bağlı Seçki Məcəlləsinin 113-cü Maddəsindəki müddəalar dəyişdirilməlidir. Namizədin qeydiyyatının ləğv edilməsi yalnız onun namizədliklə bağlı qanunun tələblərinə cavab vermədiyi hallarla məhdudlaşmalıdır. Namizədliyinin ləğv edilməsinə qarşı müdafiə olunmaq üçün namizədin müvafiq imkanlarının olmasına təmin etmək məqsədilə Mülki Prosessual Məcəllə gücləndirilməlidir.

C. SEÇKİNİN İDARƏ OLUNMASI

12. Seçici siyahılarının dəqiqliyinin daha da artırılması üçün yeni şəxsiyyət vəsiqələrində olan məlumatlar seçici siyahılarında nəzərə alınmalıdır.
13. Hakimiyyət orqanları hərbi hissələrdə səsvermə ilə bağlı hüquqi müddəalara hörmət etməlidirlər. Yalnız istisna hallarda və hərbi hissə əhali yaşayan ərazilərdən çox uzaqda yerləşərsə, MSK hərbi hissədə seçki məntəqəsinin yaradılmasına icazə verməlidir. Seçki orqanları hərbi hissələrdə səsvermənin təşkili və keçirilməsi üçün məsulliyyəti özlərində saxlamalıdır.
14. İstisna hallarda hərbi hissələrdə məntəqə seçki komissiyaları yaradıldığı halda, komissiya üzvləri hərbiçilər, əsgərlər və ya onların ailə üzvləri olmamalıdır. MnSK üzvləri digər komissiyalarda üzvlərin təyin edildiyi qaydada təyin edilməlidirlər.
15. Parlament seçkilərindən bilavasitə əvvəl dairələrin hüdudlarının dəyişdirilməsinə yol verilməməlidir. Dairələrin hüdudlarının dəyişdirilməsinin Parlament seçkilərinə on iki aydan az vaxt qaldıqda dəyişdirilməsi məsləhət görülmür.
16. Çap edildikdən sonra bülletenlərə dəyişikliklər edilməsinə yol verilməsin deyə, namizədliklərin geri götürülməsi üçün son müddət seçki bülletenlərinin çap edilməsindən əvvəl olmalıdır.
17. Seçki təlimatlarının və prosedurlarının eyni cür tətbiq edilməsini təmin etmək üçün MSK aşağı seçki komissiyalarına davamlı şəkildə zəruri treyninqləri keçməlidir. Treyninqlər xüsusilə SBMM-in və yerli müşahidəçilərin problemlə sahələr kimi müəyyən etdiyi sahələrə, məsələn səslərin sayılması və cədvəlləşdirilməsinə diqqət yetirməlidir.

18. MSK özünün daxili fəaliyyət qaydalarına, o cümlədən katiblikdə iş bölgüsü məsələsinə yenidən baxmalıdır.
19. MSK-ın iclaslarının gündəliyində müzakirəyə çıxarılaçaq hər bir bəndlə bağlı təfsilatlı məlumat, o cümlədən şikayətlər və əlavə edilmiş müvafiq sənədlərin nüsxələri olmalıdır. Gündəliklər və qərar layihələri vaxtı-vaxtında və komissiyanın iclasından əvvəl seçki komissiyasının üzvlərinə və partiyanın/namizədin nümayəndələrinə verilməlidir. Müşahidəçilərin və mediya nümayəndələrinin gündəliyin nüsxəsini əldə etmələri üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir. Qərar layihələrinin səsə qoyulmamışdan öncə ucadan səsləndirilməsi komissiyanın iclaslarının şəffaflığını daha da artırıbilərdi.
20. MnSK-ların nəticə protokolları bütün müşahidəçilərə və partiya nümayəndələrinə verilməli və açıq şəkildə asılmalıdır. MSK səsvermə məntəqələri üzrə protokolların nəticələrini onlar əldə edilən kimi seçki gecəsi özünün internet səhifəsində dərc etməlidir.
21. MSK MnSK protokollarının tamlığının təmin olunması üzrə tədbirləri təkmilləşdirməlidir. DSK tərəfindən qəbil edilməzdən əvvəl protokollar olan zərfin möhürünnün zədələnməsi faktı səslərin avtomatik olaraq yenidən sayılmasına səbəb olmalıdır.

D. TƏŞVİQAT

22. Hüquq-mühafizə orqanlarının dinc nümayişlərlə rəftar etməsi qaydaları təkmilləşdirilməlidir. Hüquq-mühafizə orqanlarından təşviqata müdaxilə etmək üçün istifadə edilməməlidir.
23. Təşviqat fəallarının və ya tərəfdarların təşviqat mitinqlərindən əvvəl və onların keçirildiyi müddətdə profilaktik saxlanmaları, eləcə də hərəkət etmə azadlığının məhdudlaşdırılması dayandırılmalıdır.

E. MEDIYA

24. İctimai TV-nin gücləndirilməsi, o cümlədən seçki zamanı siyasi rəylərin balanslaşdırılmış təqdim olunmasını təmin etmək üçün bitərəf redaksiya praktikasının yaradılması davam etməlidir. AzTV-nin müstəqil ictimai KİV-ə çevriləməsi məsələsinə baxılmalıdır.
25. MSK, Milli Televiziya və Radio Şurası ilə mümkün əməkdaşlıq çərçivəsində, təşviqat dövründə Seçki Məcəlləsinin mediya ilə bağlı müddəalarına hörmət edilməsini, o cümlədən siyasi partiyalar və namizədlər barədə bərabər səviyyədə xəbərlərin verilməsini təmin etməlidir və pozuntulara qarşı əvvəl və effektiv tədbirlər görməlidir. Seçki təşviqatı dövründə medyanın sistematik monitorinqi MSK-ya bu işdə yardım edə bilər.
26. Yayımın tənzimlənməsində qərəzsizliyi təmin etməyə kömək etmək üçün Milli Televiziya və Radio Şurasının üzvlərinin hamısı Prezident tərəfindən təyin edilməməlidirlər. Şurada üzvlük müxtəlif olmalıdır, onun tərkibi peşəkar mediya nümayəndələri, vətəndaş cəmiyyəti, məhkəmə orqanları, hökumət və siyasi partiyaların geniş inamını qazanmalıdır. Mediya vasitələrində mülkiyyət müxtəlifliyini artırmaq məqsədilə şuranın özəl televiziya stansiyalarına yeni lisensiyaların verilməsi üçün bitərəf və şəffaf mexanizmləri olmalıdır.
27. Mediya orqanlarının redaksiya xətti hakimiyyətin müdaxiləsi və ya təzyiqindən azad olmalıdır. İcra orqanları jurnalistlərə qarşı bütün zoraklıq hallarını təhqiq etməli və bunu törədənləri məsuliyyətə cəlb etməlidir.

F. QADINLARIN İŞTİRAKİ

28. İcra hakimiyyəti qadınların seçki prosesində iştirakının artırılması üsulları barədə vətəndaş cəmiyyəti və siyasi partiyalar ilə müzakirələrə qatılmalıdır.
29. Bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarına, o cümlədən sədr vəzifələrinə təyin olunan qadınların sayı artırılmalıdır.
30. Ailə üzvlərinin yerinə səs verilməsi hallarının məhdudlaşdırılması üçün seçki komissiyalarının təlimləndirilməsi və məqsədyönlü seçici məlumatlandırılması aparılmalıdır.

ƏLAVƏ 1: RƏSMİ NƏTİCƏLƏRİN XÜLASƏSİ

Dərc olunmuş MSK protokoluna əsasən seçicilərin fəallığı ilə bağlı rəqəm 42,2 faiz idi.⁷⁶ MSK 115 dairədə qalibləri elan etdi və bu dairələrin protokollarını öz internet səhifəsində dərc etdi. MSK-nin rəsmi məlumatına əsasən seçilmiş namizədlərin siyasi mənsubiyyyəti aşağıda verilmişdir.

Mənsubiyət ⁷⁷	Seçilmiş namizədlərin sayı
YAP	56
Müstəqil	40
Müsavat	5
Siyasi mənsubiyyyəti olmayan	3
Ana Vətən	2
Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası	2
Ümid Partiyası	1
Sosial Rifah Partiyası	1
Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP)	1
Azərbaycan Demokratik İslahatlar Partiyası	1
Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi	1
Böyük Quruluş Partiyası	1
Vətəndaş Birliyi Partiyası	1
Cəmi	115

⁷⁶ MSK-nin protokoluna www.cec.gov.az/en/4millimajlis2005/protocol/CEC_protocol.doc ünvanında bax. MSK-nin dərc edilmiş protokolu “layihə” sözü ilə işarələnmişdir və orada imzalar və imzalama tarixi yoxdur

⁷⁷ MSK-nin verdiyi məlumatda görə namizədlərin siyasi mənsubiyyyəti

ATƏT/DTİHB HAQQINDA

Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu ATƏT-in əsas təsisatı olaraq ona üzv olan ölkələrə «insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara tam hörmət bəslənməsini təmin etmək, qanunun aliliyinə riayət etmək, demokratiyanın prinsiplərini təbliğ etmək və demokratik təsisatları qurmaq, gücləndirmək, eləcə də cəmiyyətdə tolerantlığı təşviq etməyə» yardım etmək məqsədi daşıyır (1992 Helsinki Sənədi). Polşanın paytaxtı Varşavada yerləşən DTİHB 1990-cı il Paris Sammitində Azad Seçkilər Bürosu kimi yaradılmışdı və işinə 1991-ci ilin mayında başladı. Bir ildən sonra, insan hüquqları və demokratikləşmə istiqamətində genişləndirilmiş mandatını əks etdirmək üçün Büronun adı dəyişdirildi. Hal-hazırda onun 100-dən çox əməkdaşı vardır.

DTİHB seçkiləri müşahidə sahəsində Avropada aparıcı bir təşkilatdır. Bu təşkilat ATƏT-ə daxil olan ölkələrdə keçirilən seçkilərin yerli qanunvericiliyə və beynəlxalq standartlara uyğun olmasını qiyətləndirmək üçün hər il özünün minlərlə müşahidəçisini bir neçə missiya çərçivəsində bu ölkələrə göndərmək üçün təşkil edir və əlaqələndirir. Onun unikal metodologiyası seçki prosesinin bütün elementlərinə daxildən nəzər salmağa imkan verir. Yardımcı layihələr vasitəsilə DTİHB üzv ölkələrə seçki sistemlərini təkmilləşdirməyə yardım edir.

Büronun **demokratikləşmə** fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı tematik sahələrdən ibarətdir: qanunun aliliyi, vətəndaş cəmiyyəti, sərbəst hərəkətətmə azadlığı və gender bərabərliyi. DTİHB hər il bir sıra hədəf yardım proqramları həyata keçirir. Bu zaman üzv ölkələrin ATƏT qarşısında götürdükləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə yardım və demokratik strukturların yaradılması nəzərdə tutulur. DTİHB iştirakçı ölkələrin insan ölçüsü ilə bağlı öhdəliklərinə uyğunluğunu izləyir və **insan hüquqlarının** müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasına yardım edir. Büro, həmçinin, üzv ölkələr tərəfindən insan ölçüsü üzrə ATƏT qarşısında qəbul etdikləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsini yoxlamaq üçün hər il bir neçə görüş təşkil edir.

Tolerantlıq və qeyri-ayrışęçkilik sahəsində DTİHB iştirakçı dövlətlərə ATƏT qarşısında götürdükləri öhdəliklərini yerinə yetirmək işində və nifrətlə bağlı cinayətlər, irqçılık halları, ksenofobiya, anti-semitizm və qeyri-tolerantlığın digər formaları ilə mübarizəsini gücləndirməkdə yardım göstərir. DTİHB-in tolerantlıq və qeyri-ayrışęçkiliklə bağlı fəaliyyətləri aşağıdakı sahələrə diqqət yetirir: qanunvericilik; qanunun icrası sahəsində treyninq; nifrətlə bağlı cinayətlər və hadisələrin monitorinqi, onlarla bağlı məlumatların verilməsi və onlara cavab olaraq sonrakı tədbirlər; eləcə də tolerantlıq, hörmət və qarşılıqlı anlaşmanı təbliğ edən təhsil fəaliyyətləri.

DTİHB üzv ölkələrə **Qaraçılars (Roma) və Sintilərlə** bağlı siyasətlərinin qurulmasında məsləhət verir. Büro Qaraçı və Sinti icmaları arasında şəbəkə və maddi-texniki bazanın yaradılmasına yardım göstərir, və Qaraçı və Sinti nümayəndələrinin dövlət oraqnlarında iştirakını təşviq edir. Büro həmçinin milli və beynəlxalq strukturlar arasında Qaraçı və Sinti məsələlərində məlumat mübadiləsində təşkilatçı rolunu oynayır. DTİHB-in bütün fəaliyyətləri ATƏT-in iştirakçı dövlətləri, təsisatları və ölkə ofisləri, eləcə də digər beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqələndirmə və əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilir.

Əlavə məlumatı DTİHB-in internet saytından əldə edə bilərsiniz (www.osce.org/odihr).